

ŞEBÂNKÂRELER VE SELÇUKLULAR ZAMANINDA FARS BÖLGESİNDEKİ FAALİYETLERİ

THE SHABANKARA AND THEIR ACTIVITIES IN THE PERSIAN REGION DURING THE SELJUK ERA

Türker UYGUR *

Öz

Fars Eyaleti'nin kuzey kısımlarında ve Kürt asıllı oldukları düşünülen Şebânkâreler, İran coğrafyasının en köklü topluluklarından biridir. Siyasi olarak varlıklarını ilk kez Deylemliler zamanında hissettirmeye başlayan bu kabile Büveyhîler ve Selçuklular zamanında Fars bölgesinde etkinliklerini arttırmışlardır. Özellikle bölgedeki iktidar sahiplerinin taht kavgaları ile meşgul olduğu kargaşa dönemlerinde bölge hâkimiyetini ele geçirmek için mücadele etmekten geri kalmamışlardır. Fakat bir süre sonra bölgede istikrarın tahsis edilmesiyle birlikte kendi merkezlerine çekilerek Fars bölgesindeki mutlak güce itaat etme yoluna gitmişlerdir. Bu da Şebânkârelerin Fars bölgesindeki mutlak iktidarının toplamda birkaç yıldan uzun sürmemesine yol açmıştır. Bu çalışmada ilk olarak Şebânkârelerin soyu ve yaşadığı bölgeleri tespiti üzerinde durulacaktır. Ardında da Şebânkârelerin Fars bölgesine göç etmeleri ve yerleşmeleri ele alınacaktır. Son olarak da Şebânkârelerin Büyük Selçuklular ve Irak Selçukluları dönemlerinde Fars bölgesindeki faaliyetleri ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler

Şebânkâre, Büveyhî, Büyük Selçuklu, Irak Selçuklu, Fars, Şîrâz

* Dr. Öğr. Üyesi, Harran Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Şanlıurfa/Türkiye, turkeruygur@harran.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-5345-7168>

•
Abstract

Living on the north parts of the Persian State and considered as of Kurdish origin, the Shabankara is one of the most deep-rooted communities of the Iranian geography. Becoming influential politically for the first time during the Daylamite era, this tribe increased their influence in the Persian region during the Buyid and Seljuk eras. Especially during the periods of turmoil when the ones in power in the region were busy with throne struggles, they did not refrain themselves from fighting to seize the dominance in the region. However, after a while, they chose to submit to the absolute power in the Persian region by retreating to their own center when stability was established. That led the absolute power of the Shabankara in the Persian region last not more than a few years in total. In this study, the ancestry of the Shabankara and the regions they lived in are determined first. Then, the Shabankara's immigration to and settlement in the Persian region is dealt with. Finally, the activities of the Shabankara in the Persian region during the periods of Great Seljuks and Iranian Seljuks are discussed.

•
Keywords

Shabankara, Buyid, Great Seljuk, Iranian Seljuk, Persia, Shiraz

GİRİŞ

Şebânkâreler, İran'ın kuzey kesimlerinde yaşadıkları tahmin edilen ve bazı görüşlere göre Kürt asıllı bir hanedan oldukları düşünülen topluluktur. Araştırmamızın konusu da ilk olarak kendi yaşam bölgelerinde çobanlık, odunculuk ve işçilik yaparak hayatını sürdüren bu kavmin zaman zaman içerisinde kendi arasında birliklerini sağlayarak bölgede siyasi bir güç haline geliş süreci ve Selçuklular zamanında ki faaliyetleri olmuştur. Araştırmamızın zaman sınırı olarak belirlediğimiz Büyük Selçuklu ve Irak Selçukluları dönemi, Şebânkârelerin Fars bölgesine yerleşme süreci bakımından oldukça önemli bir zaman dilimine denk gelmektedir. Amacımız şimdiye kadar haklarında müstakil bir çalışma yapılmayan bu hanedan hakkında Orta çağ ana kaynaklarında yer alan bilgileri bir araya getirerek incelemektir. Bunun için de çalışma konumuz ile alakalı bilgilerin yer aldığı orta çağ ana kaynakları ve batılı yazarlar tarafından kaleme alınmış eserler incelenerek bir sonuca ulaşılmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda ilk olarak araştırma konumuz ile alakalı Arapça ve Farsça eserler, orijinalinden neşredilen nüshaları ya da bu nüshalardan yapılan çevirilerden yararlanılarak incelenmiş ve konumuz ile ilgili değerlendirmesi yapılmıştır. Buna ek olarak yine konumuzla alakalı olarak kaleme alınmış yerli ve yabancı araştırma eserleri, süreli yayınlar ve ansiklopedi maddeleri incelenerek Şebânkâreler'in Fars bölgesindeki faaliyetleri ve bölgedeki mutlak güçler ile olan mücadeleleri hakkında bilgi edinilmeye çalışılmıştır. Bu incelemeler sonucunda da araştırmamız üç bölüme ayırmayı uygun gördük. İlk bölümde Şebânkârelerin soyu ve onlar hakkında ki en eski kayıtlardan yola çıkarak yaşadıkları bölgeleri ele aldık. Şebânkârelerin Fars bölgesine gelişi ve bölgeye yerleşmesi adlı ikinci bölümümüzde ise çok uzun bir süre boyunca dağınık halde yaşayan bu hanedanın Gazneliler döneminde İran'da siyasi manada isimlerinin anılmaya başlanması ve Gazneliler ile olan mücadeleleri sonucunda Fars bölgesine göç etmeleri ele alınmıştır. Çalışmamızın üçüncü ve son bölümünde ise ilk olarak Fars eyaletine geldikten bir süre sonra idari manada söz sahibi olan Şebânkârelerin bölgeyi kendi hakimiyetine almaya çalışan Büyük Selçuklular ile olan mücadeleleri ele alınmıştır. Devamında ise Büyük Selçukluların inkırazından sonra Fars idaresini elinde bulunduran Irak Selçuklu Devleti zamanında Şebânkârelerin durumu incelenmiştir.

1. Şebânkârelerin Soy ve Yaşadığı Bölgeler

Şebânkâre ismi, Orta çağ tarihi kaynaklarında İran'ın Fars bölgesinin kuzey ve doğu kesimlerinde yaşayan Kürt asıllı olduğu düşünülen bir kabilenin ismini ve bu kabilenin yaşadığı bölgeyi tanımlamak için kullanılmaktadır (Bundârî, 1999, s. 118; Strange, 2015, s. 358; Büchner, 1979a, C. 11, s. 369). Bu bölgeye ve kabileye dair

en eski bilgiler İbnü'l Belhî'nin Farsnâme adlı eserinde yer almaktadır (1921, s.164). Çok eski zamanlardan beri Fars bölgesinde yaşayan bu kavim, Belhî'ye göre uzun bir süre çobanlık, odunculuk ve işçilik ile uğraşmış ve Deylemlilerin bölgeyi ele geçireceği döneme kadar siyasi güç olarak herhangi bir varlık göstermemiştir (1921, s. 164). İbnü'l Belhî, kendi zamanında genel manada Şebânkâreler olarak bilinen bu Kürt topluluğunu beş kabileye ayırmış ve bu kabilelerin birbiri ile akraba olduğunu söylemiştir. Bu kabileler İsmâîliler¹, Râmâniler², Karzuvîler³, Mesûdîler⁴ ve Şekânîler⁵ adlarıyla kayıtlara geçmiştir. Şebânkârelerin aslının da bu kabilelerden İsmâîliler olduğunu söyleyen İbnü'l Belhî ve onu kaynak gösteren Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Şebânkâreî⁶ gibi müellifler, onların soylarının Sâsânî krallarına kadar uzandığını nakletmiştir (İbnü'l Belhî, 1921, s. 164; Şebânkâreî, 1363, s. 151; Büchner, 1979a, C. 11, s. 370). İsmaili reislerinden bazıları kendi soylarını Sâsânî hanedanının ilk kralı olan Erdeşîr b. Babek'e⁷ dayandırırken

¹ Şebânkâre kabilelerinin en köklü olanıdır. İbnü'l Belhî'ye göre soyları Sâsânîlerin efsanevi krallarından Menüçehr'in çocuklarına ait bir kabileye kadar dayanmaktadır (İbnü'l Belhî, 1921, s. 166; Şebânkâreî, 1363, s. 151). Bu kabileyi Bâtınîye adıyla ortaya çıkan fakat sonraları İsmâilliye olarak anılan grup ile karıştırmamak gerekir. Ebü'l-Hattâb'ın ölümünden sonra bâtınî te'villere dayanılarak üretilen aşırı görüşler Hattâbiyye'ye mensup olanlarca İsmâilliyye'ye taşınmış ve artık İsmâilliyye Bâtınîyye'den ayırt edilemeyen bir mezhep halini almıştır (İlhan, 1992, C. 5, s. 192). Şebânkârelerin en önemli kollarından biri olan bu kabile hakkındaki detaylar konu içerisinde anlatılacaktır.

² Tarihi bakımdan Şebânkârelerin en önemli kavmidir. Liderleri ise Ali b. Hasan b. Eyüp'tür. İlk zamanlarında kabilenin neredeyse tamamı çobanlık yapan bu kabile esas önemi Hasan b. Eyüp'ün oğlu Fazlûye zamanında kazanmıştır. Bu kabile hakkındaki detaylar konu içerisinde anlatılacaktır (İbnü'l Belhî, 1921, s. 166; Şebânkâreî, 1363, s. 151; Büchner, 1979a, C. 11, s. 369).

³ Ebu Sa'd'ın mensubu olduğu kavimdir. Onlarda genel olarak çobanlık ile uğraşırlardı. Başlarında ise Ebu Sa'd'ın babası Muhammed b. Memâ bulunuyordu. Bir süre Râmânilerin ordusunda sipahi olarak görev yapan Ebu Sa'd, sonradan beraberindekiler ile Fars bölgesine giderek Amidüddevlé'nin hizmetine girdi. Ebu Sa'd, Atabeg Çavlı Fars bölgesine gelene kadar Kâzerûn ve ona bağlı kasabaları kendi hâkimiyetinde tuttu (İbnü'l Belhî, 1921, s. 166; Şebânkâreî, 1363, s. 151; Büchner, 1979a, C. 11, s. 369).

⁴ Liderleri ve ataları hakkında bilgi bulunmayan bu kavim, Râmâniler tarafından kendilerine tahsis edilen Sühare Kalesi'nde yaşamaktaydılar. Selçukluların Fars Atabeglerinden Rüknüddevlé Humar Tegin'in de bu kavme bir miktar ikta verdiği düşünülmektedir (İbnü'l Belhî, 1921, s. 167; Şebânkâreî, 1363, s. 151; Büchner, 1979a, C. 11, s. 370).

⁵ Şebânkârelere bağlı olarak Fars'ın sıcak ve dağlık bölgelerinde yaşayan bir kavimdir. Yol kesici ve haydut olarak bilinirler. Atabeg Çavlı elebaşlarını öldürerek Fars bölgesindeki onların bu faaliyetlerine son vermiştir.

⁶ Şebânkâreî, "il olmayan Şebânkâre padişahları" başlığıyla kaleme aldığı kısımda onların soy ağacını Hz. Âdem'den başlayarak detaylı olarak yazılmıştır (1363, s. 151).

⁷ Eski Farsçada "Rtaşîra Artaherhes", Orta Farsçada Artâşîr ya da Ardaşîr şeklinde telaffuz edilen ve "Kutsal Padişah" manasına gelen bu isim, üçü Ahamenîşler (M.Ö. 559-330), üçü de Sâsânîler (226/651) döneminde olmak üzere İran'da hüküm sürmüş altı hükümdarın adıdır. İslâm dünyasında bu hükümdarlardan sadece Sâsânîler devletinin kurucusu olan Erdeşîr, Erdeşîr-i Bâbekân ya da Erdeşîr b. Babek adıyla tanınmaktadır (Beyhakî, 2019, s. 84-85; Naskali, 2009, C. 36,

bazıları ise daha da eskiye giderek soylarını Sâsânîlerin efsanevi kralı Menuçehr b. Mişhuryar⁸ dayandırmış ve kendilerini Afridun b. Asfiyân⁹'ın torunları olarak görmüşlerdir. Esasen bir padişah soyuna mensup olmayan Afridun ve onun kabilesine dâhil olan çoğu kişi Sâsânîler zamanında komutanlık seviyesinde askerlik yapan kişilerdi. Şebânkâre kabilelerinden asili olarak tanımlanan İsmâîlîler de diğer Şebânkâre kabilelerinde olduğu gibi İslam fetihlerinin başladığı dönemden itibaren hâkimiyet bölgelerini önce Araplara sonra da Büveyhîler'e ve Türklere terk etmek zorunda kalmışlardır (İbnü'l Belhî, 1922, s. 164; Şebânkâreî, 1363, s. 151; Büchner, 1979a, C. 11, s. 369).

Şebânkârelerin yaşadığı bölge hakkında kesin bir bilgi vermeyerek sadece Fars'ın doğu kısımları olduğunu söyleyen İbnü'l Belhî, onların Deylemlilerin son zamanlarında güç kaybetmesini fırsat bilerek yaşadıkları dağlık bölgeden ayrıldığını ve Darebcird¹⁰ şehrini kendi kontrolleri altına aldığını belirtmiştir. Fakat

s. 174; Yazıcı, 1995, C. 11, s. 284; Büchner, 1979b, C. 10, s.244-245). İbnü'l Belhî'nin oldukça akıllı, cesur ve yiğit birisi olarak tarif ettiği Erdeşir'in saltanat süresi hakkında iki farklı kaydı vardır (1921, s. 19-20, 60). Bu kayıtların ilkinde Fars hükümdarlarının nesebi hakkında bilgi verdiği kısımda onun on dört yıl iki ayı bütün dünyaya hükmetmekle birlikte toplamda kırk dört yıl on ay hükümdarlık yaptığını söyler (1921, s. 19-20). Onun hayatının detaylı olarak anlatıldığı bölümde ise Erdeşir'in Fars'ta isyan ederek ortaya çıktığı dönem de dâhil olarak otuz iki yıl hüküm sürdüğünü söylemiştir (1921, s. 60).

⁸ İbnü'l Belhî'ye göre Menuçehr, Pişdadiler diye adlandırılan birinci tabaka Fars Meliklerinin yedinci hükümdarıdır. Belhî, Mişhuryar'ın oğlu olan Menuçehr'in birçok ortak görüşe göre İran'da ve Turan'da kendisinden sonra gelen bütün padişahların atası olduğu söyler. Onun huyu ilmi ve adalet anlayışı kendisinden önceki Afridun b. Asfiyân'ın benzemektedir. Bütün sohbetlerini bilginler ile yapar ve onların tavsiyelerine büyük önem verir. Büyük Fırat'ın suyunu Irak topraklarına getiren ilk hükümdar olduğu söylenir. Hatta bu nehrin hafriyatını dahi kendisi yapmıştır. İbnü'l Belhî'ye göre Hz. Musa (AS), onun zamanında Mısır'dan çıkarak İsrail oğullarını Tih şehrine getirmiştir. Hz. Musa (AS)'nın halefi olan Yuşa b. Nün ise İsrail oğullarını Tih'den çıkararak Filistin'e sevk etmiştir. Menuçehr'in yüz yirmi yıllık hükümlüğünden sonra öldüğü ve ondan sonra başa geçen Afrasiyab'ın bütün dünyayı ele geçirdiği söylenmektedir (1921, s. 12,36-37).

⁹ İbnü'l Belhî'ye göre onun nesebi İran topraklarında hüküm süren padişahlar arasında en karışık olanlarından biridir. Öyle ki birçok Ensap âlimi ve tarih ashâbı tarafından da tam olarak anlaşılamamıştır. Birkaç kol üzerinden Cemşid'e kadar uzanan bir soy ağacı bulunmaktadır. Fars'ın efsanevi kralı Cemşid'in hükümdarlığı zamanında kendisine "Dehhâk" da denilen Beyurasaf isimli biri isyan ederek Cemşid ile savaştı ve onu öldürdü. Bunun üzerine Cemşid'in çocukları Fars'ın çeşitli bölgelerine dağılarak yaklaşık 1.000 yıl çobanlık yaparak gizlendi. Daha sonra Cemşid'in soyundan olduğuna inanılan Afridun b. Asfiyân'ın ortaya çıkarak Dehhâk'ı öldürdü ve tahtı ondan geri aldı. Dehhâk'ın öldürdüğü günü bayram ilan eden Afridun'un Tur ve Selem adında iki oğlu olduğu ve Fars'ta beş yüz sene padişahlık yaptığını söylenir. (1921, s. 11-12,29-30,36).

¹⁰ Darebcird şehri, ismini kurucusu Dârâ b. Behmân Şâh b. İsfendiyâr'dan almıştır. Fars bölgesinin üçüncü büyük şehridir. Büyük bir daire şeklinde ve etrafına hendek kazılarak inşa edilmiştir. Ayrıca Donbe Vadisi'nin ortasında şu an yıkılmış ve harabe şeklinde bulunmasına rağmen, dönemin şartlarına göre sağlam ve bakımlı olan bir de kalesi bulunmaktaydı. Etrafında ise Husye,

buna rağmen onların yaşadığını bölgenin kesin olarak Darebcird şehri olup olmadığı hakkında bir bilgi vermemiştir (1922, s. 164; Strange, 2015, s. 359). Hamdullah Müstevfî ise Nuzhetü'l-Kulûb adlı eserinde Şebânkârelerin yaşadığı yeri ve dolayısıyla Şebânkâre olarak adlandırılan bölgeyi, üçüncü iklim kuşağında, İran'ın *germsir*¹¹ olarak adlandırılan Fars ve Kirmân¹² eyaletleri ile Fars Denizinin¹³ kenarları olarak tarif etmiştir. Ayrıca bu kavmin merkezi olarak da Îg Kalesi¹⁴ ve ona bağlı olan Zerkân¹⁵ Kasabasını göstermiştir (1915, s. 138-139). Strange'e göre

Cuyem ve Fesa kasabaları yer almaktadır. Darebcird şehri sınırları içerisinde yer alan Mişkanat Nahiyesi bu bölgenin en güzel yerlerinden biridir. Şehrin zenginleri, şehir eşrafı ve emîrlere, ürünleri ucuz ve bol olan bu nahiyede yaşayabilmek için izin almak zorundaydı. Bu izinler de sürekli değil belirli bir süreliğine verilir (İbnü'l Belhî, 1922, s. 129; Müstevfî, 1915, s. 138; Şîrâzî, 1310-1350, s. 17-18; İstahrî, 2015, s. 125; İbn Havkal, 2014, s. 216; el-Mukaddesi, 2015, s. 440; Ebü'l-Fida, 2017, s. 271; Strange, 2015, s. 359).

¹¹ Sıcak yer, sıcak bölge manasına gelen bu terim daha çok kışın tercih edilen alçak ve sıcak iklime sahip bölgeleri tanımlamak için kullanılır (Kanar, 1998, s. 515)

¹² İran'ın güneyinde bulunan bir eyalet ve bu eyaletin bugün de merkezi olan şehirdir. İsminin doğru şekli Kermân olmakla beraber sonradan telaffuz edilen şekliyle Kirmân denilmiştir. Eyaletin büyük bir bölümü sıcak iklim bölgesinde olup, memleketin sadece dörtte birlik kısmı dağlıktır. İran'ın ortasındaki Deşt-i Lût çölünün güneybatısını kuşatan dağlık kesimde, 240 yılına doğru Sâsânî İmparatoru I. Erdeşîr'in emriyle ileri bir savunma merkezi olarak kurulmuştur. Kirmân'ın doğusu Mukrân ve Bulûs tarafında deniz ile Mukrân tarafındaki çöl, batısı Fars, kuzeyi Horasan Çölü ve Sistân ve güneyi Fars denizi ile çevrilidir. Kirmân eyaleti, doğuda Bem ve Nermaşîr, batıda Sircan, kuzeyde Kirmân ve güneyde Ciruft olmak üzere kurre ya da hurre de denilen beş idari bölgeye ayrılır (Müstevfî, 1915, s. 139; İstahrî, 2015, s. 160-161; el-Mukaddesi, 2015, s. 468-469; İbn Havkal, 2014, s. 243; Ebü'l-Fida, 2017 s. 272; Strange, 2015, s. 371-372).

¹³ Bu deniz doğuda merkezi 93'üncü boylam, enlemi 25°45'teki Tiz şehri olan Mekrân ile batıda boylamı 74°, enlemi 19° 45' olan Oman arasında kuzey istikametinde Hind denizinden ayrılır. Kirmân bölgesinden Fars bölgesine uzanan bu deniz, Çin ve Vak (Japonya) tarafındaki okyanusun bir uzantısıdır. İstahrî'nin tabiri ile bu deniz Arap yurdu ile diğer İslam ülkelerini birbirine birleştirir. En doğuda Kulzum şehrinde başlayarak batıda Mısır'daki çölleri takip ederek Ayzan denilen şehirde son bulur. İbnü'l Belhî, bu büyük denizin *Bahr-ı Ehzer* yani "Yeşil Deniz" ve *Bahr-ı Muhit* olarak da adlandırılabileceğini söyler. Çin, Sind, Hint, Umman, Aden, Zencibâr, Basra beldeleri ve diğer yöreler bu denizin kıyısında bulunmaktadır. Bu vilayetlerin hepsi de komşusu oldukları bu denize bu isimleri vermişlerdir. Ayrıca bu denizin uzantıları, komşusu olduğu beldelerin ismiyle de anılmaktadır. Fars Denizi, Umman Denizi, Basra Denizi gibi isimler de kullanılmıştır. Fars'ın bu denize olan kıyıları da Fars Denizi olarak adlandırılmıştır (İbnü'l Belhî, 1922, s. 153; Ebü'l-Fida, 2017, s. 35-36; İstahrî, 2015, s. 33; İbn Havkal, 2014, s. 222).

¹⁴ Darebcird'in kuzeyinde Îg veya Evîg adıyla bilinen kaledir. İbnü'l Belhî (1922, s.131) ve Müstevfî 'ye (1915, s. 138) göre bu surların içerisi çok eski zamanlarda bir köy halindeydi. Fakat Selçuklular zamanında Hasûye burayı şehir haline getirdi ve aşireti için önemli bir yaşam merkezine dönüştürdü. Son olarak da başta üzüm olmak üzere birçok meyve ağacına sahip olmasına rağmen tatsız bir suyu olduğunu ve cami ve minberinin olduğu söylenmektedir (İbnü'l Belhî, 1922, s. 131; Müstevfî, 1915, s. 138; Strange, 2015, s. 359).

¹⁵ Îg kalesinin yakınlarında bulunan bu yerleşim birimi Orta çağ kayıtlarında Dârân ya da Zârân şeklinde geçmektedir. X. Yüzyıl Arap coğrafyacıları daha çok Dârân veya Dârâkan şeklinde zikredilir (Müstevfî, 1915, s. 138; Strange, 2015, s. 359). İbnü'l Belhî de bu bölgeyi Hasûye'nin

ise Şebânkâre bölgesi Fars'ın beş bölgesinden en doğuda olanıdır. Strange, İbnü'l Belhî ve Müstevfî'nin kesin bir şekilde belirtmemesine rağmen, Şebânkârelerin merkezinin Darebcird şehri olduğunu düşünmektedir. Bu görüşünü de muhtemelen İbnü'l Belhî'nin Şebânkârelerin Darebcird şehrini ele geçirdiği kayıtlarına dayanarak "*kendi isimlerini verdikleri Fars'ın doğu bölgesine Şebânkâreler hâkim olmuştur.*" sözleri ile ifade etmektedir (2015, s. 359-360).

Marco Polo'nun yapmış olduğu idari taksimata göre İran, sekiz hükümdarlık bölgesinden oluşmaktaydı. Bu hükümdarlık bölgelerinden yedincisinin sınırları içerisinde yer alan "Soncara" bölgesi Şebânkârelerin yurdu olarak gösterilmiştir (1903, p. 86). Strange, Marco Polo'nun Soncara diye adlandırdığı bölgenin aslında Darebcird olduğunu ve Soncara adının sonraki dönemlerde hiç kullanılmadığını söyler. Bununla birlikte Darebcird eyaletinin Moğol hamiyetinden ayrıldıktan sonra kendi idari teşkilatını kurarak Fars'tan ayrılan sınırlarının neredeyse tamamen Şebânkâre sınırlarıyla örtüştüğünü ileri sürmektedir (2015, s. 358). Bütün bu bilgilerden yola çıkarak Şebânkârelerin merkezi konumunda olan İg Kalesi ve Zerkân dışında İstahbânân veya İstahbânât¹⁶, Tarum, Darebcird, Burk, Hîre veya Hayre, Niriz, Runiz, Lar, Burk ve Kurm gibi şehirlere kadar yayıldığını söylemek mümkündür (İbnü'l Belhî, 1922, s. 129-130; Müstevfî, 1915, s. 138-139; İstahrî, 2015, s. 160; Şîrâzî, 1310-150, s. 17-18; İbn Havkal, 2014, s. 216; el-Mukaddesi, 2015, s. 440; Ebü'l-Fida, 2017, s. 271; Strange, 2015, s. 358-359). Şebânkâre bölgesinin iklimi için Müstevfî (1915, s. 138-139), Fars'ın sıcak bölgelerinde yer almalarına rağmen oldukça ılıman bir karaktere sahip olduğunu söyler. Bununla birlikte iklimin etkisiyle buğday, pamuk, hurma, üzüm ve birçok meyvenin üretiminin yapıldığından bahseder. Burk ve Zerkân şehirleri zirai faaliyetler bakımından en verimli arazilerin bulunduğu şehirler olarak kayıtlara geçmiştir.

2. Şebânkârelerin Fars Bölgesine Gelişi ve Bölgeye Yerleşmesi

Şebânkârelerin siyasi manada tarih sahnesine çıkışının Gazneliler zamanında Sultan Mesud döneminde (421-431/1030-1040) olduğu düşünülmektedir. Onların isimlerinin duyulmaya başlamasını sağlayan olaylar zinciri ise Gazneli Sultan Mahmud'un ölümü ve oğlu Mesud'un kardeşi Muhammed ile girdiği iktidar

hâkimiyeti altında olan yerler arasında olduğunu söylerken (1922, s. 134) İstahrî de kendi zamanında bir camisi olduğunu söyler (2015, s. 128).

¹⁶ Hayre ve İg arasında Arap coğrafyacıları tarafından bazen İstahbânân bazen de İstahbânât şeklinde ifade ettikleri ve İranlıların İstâhbân şeklinde kısalttıkları bir kasaba bulunmaktaydı. Genel itibarıyla ağaçlarla kaplı olan bu kasabada her türlü meyvenin yetiştiği söylenir. Bunun yanı sıra sınırları içerisinde suyu oldukça tatlı olan bir de akarsuyu olan bu kasabanın oldukça muhkem bir de kalesi mevcuttur. Vaktiyle Hasûye tarafından zapt edilen bu kale daha sonradan Atabeğ Çavlı tarafından yıkılarak harabeye çevrilmiştir (Müstevfî, 1915, s. 138; İbnü'l Belhî, 1922, s. 134; Strange, 2015, s. 360).

mücadelesi için kendi hâkimiyet bölgesi olan İsfahân'dan ayrılması ile başlamıştır. Mesud'un 421/130 yılında İsfahân'dan ayrılışını fırsat bilen Kâkûyîler'den¹⁷ sabık İsfahân hâkimi Alâüddeve Muhammed b. Rüstem Düşmenziyâr¹⁸, yaklaşık bir yıl önce ellerinden alınan İsfahân'ı geri almak için hazırlıklara başladı. Deylemlilerden Burucird hâkimi Ferhad b. Merdavic ed-Deylemî'yi de kendi tarafına çekerek ordusunu daha da güçlendiren Alâüddeve vakit kaybetmeden İsfahân üzerine yürüdü ve bu şehri kendi idaresine aldı. Ardından da bölgenin diğer önemli şehirleri olan Hemedân ve Rey şehrini ele geçirdi. Hatta Enuşîrvân b. Menuçehr b. Kâbus'un idaresinde olan Hüvarü'r-Rey ve Dünbâved şehirlerini de kendi hâkimiyetine alarak sınırlarını Yezd'e kadar genişletti. Rey şehrini de ele geçirmek isteyen Alâüddeve, Enuşîrvân'ın askerleri karşısında yenilince kaçmak zorunda kaldı. Sultan Mesud iktidar mücadelesi içerisinde olduğu için geri dönemeyeceği için Abbasi Halifesi Kâdir-Billâh'ın iki tarafı uzlaştırma girişimlerini kabul etmek zorunda kaldı. Yapılan antlaşmaya göre Alâüddeve yıllık 20.000 dinar vergi ve 10.000 takım elbise karşılığında İsfahân'da Mesud'un valisi olarak kalmaya devam etti (İbnü'l Esir, 1985, C. 9, s. 310-311; Beyhakî, 2019, s. 14-15, 246; Özaydın, 2001, C. 20, s. 567; Güner, 2001b, C. 24, s. 220). Aynı tarihlerde bölgede siyasi birlik olarak kendini yeni yeni göstermeye başlayan Şebânkârelerin İsmaili kolu da Alâüddeve

¹⁷ 1007-1119 yılları arasında Cibâl (Irak-ı Acem) bölgesinde İsfahan merkezli olarak hüküm süren bir hanedanıdır. Kurucusu olan Alâüddeve Muhammed'in babası Rüstem Düşmenziyâr, Büveyhî ordusunda kumandandı. Büveyhî Emîri Mecdüddeve tarafından kendisine "İşpehbed" unvanı verilmiş ve Elburz dağlarında bulunan Şehriyârkûh iktâ edilmişti. Alâüddeve Muhammed b. Rüstem'e kaynaklarda "İbn Kâkûye" veya "Püser-i Kâkû" (dayıoğlu) diye atıfta bulunmaktadır. Farsçada "küçük dayı" anlamına gelen Kâkûye kelimesi, Büveyhîler ile Kâkûyîler arasındaki akrabalık ilişkisine işaret etmektedir. Alâüddeve'nin babası Rüstem Düşmenziyâr, Büveyhî Emîri Mecdüddeve'nin annesi Seyyide'nin dayısıdır. Bundan dolayı Kâkûyî hanedanının temelleri, Alâüddeve'nin 1398/1007 önceki bir tarihte Seyyide tarafından İsfahan'a vali olarak tayin edilmesiyle atılmıştır. Büveyhîler'den sonra ise önce Gazneliler ardından da Selçuklulara tabi olan bu hanedanlık 447-448/1051 yılında Selçuklular'ın İsfahan'ı kesin olarak fethetmelerinin ve Kâkûyîlerin lideri olan Ebu Mansur Ferâmürz'un şehri Selçuklulara teslim etmesinin ardından bölgedeki hâkimiyetleri sonra ermiştir. Bu tarihten itibaren Selçuklular bu aileye mensup kişileri genelde Yezd bölgesinin valileri olarak atamışlardır. Selçuklulara bağlı mahallî yöneticiler olarak iş başında bulunan Yezd Kâkûyîleri Selçuklu sarayında itibar gördüler ve Selçuklu ailesiyle akrabalık kurdular. Yezd'in bir ilim ve kültür merkezi olması için çalıştılar; imar faaliyetlerine önem verdiler. (Güner, 2001b, C. 24, s. 219-221).

¹⁸ Kâkûyîler hanedanının kurucusu ve ilk hükümdarıdır. Büveyhî Devleti hizmetinde vali, emîr ve başkumandan olarak görev yapan Rüstem Düşmenziyâr'ın oğludur. Babası, Büveyhî Emîri Mecdüddeve'nin annesi Seyyide'nin dayısı olduğu için kendisinden Arapça kaynaklarda İbn Kâkûye, Farsça kaynaklarda Püser-i Kâkû (dayıoğlu) diye bahsedilir. Büveyhîlerin Rey ve Cibâl kolu hükümdarı olan Mecdüddeve'nin zaafından faydalanarak hâkimiyet alanlarını genişlettiyse de onu metbû tanımaya devam etti. Gazneli Sultan Mahmud, 420'de (1029) Rey ve Cibâl'deki bazı şehirleri ele geçirip Büveyhîler'den Mecdüddeve ve oğlu Düle'î esir alınca Muhammed b. Rüstem de İsfahan'da hutbeyi onun adına okuttu (Özaydın, 2001, C. 20, s. 567-568).

ve Gazneliler arasındaki bu iktidar mücadelesinden yararlanarak serbest hareket imkânı bulmuş ve Rey'de eşkıyalık faaliyetlerine başlamıştı. İbnü'l-Esir'in Fazlûn el-Kürdî liderliğindeki bir grubun Azerbaycan'ın bir parçasını istila ederek sahip olduğuna dair kayıtları bu grubun Şebânkâreler olduğu düşüncesini akllara getirmektedir. (İbnü'l Esir, 1985, C. 9, s. 315; Büchner, 1979a, C. 11, s. 369).

Sultan Mesud, kardeşi ile olan mücadelesini sonlandırıp tahtı ele geçirdikten sonra Isfahân bölgesini tekrar kendi kontrolüne almak ve bölgedeki eşkıyalık faaliyetlerine son vermek adına harekete geçti¹⁹. Bunun için de en yakın adamlarından biri olan ve aynı zamanda Horasan ordularının da komutanlığını yapan Tâş-Ferrâş'ı 423/1031-1032 yılında Rey, Hemedân ve el-Cibâl bölgelerinin valiliğine tayin etti (Beyhakî, 2019, s. 247-248; İbnü'l Esir, 1985, C. 9, s. 323). Tâş-Ferrâş, bölgeye gelir gelmez ilk iş olarak o güne kadar sürekli yol kesip bozgunculuk yapan Şebânkârelerin üzerine yürüyerek onların birçoğunu öldürdü. Tâş-Ferrâş'ın elinden kaçmayı başaranlar ise Kema ve Faruk bölgelerine çekildiler (İbnü'l Belhî, 1922, s. 166-165; Büchner, 1979a, C. 11, s. 369). Şebânkârelerin hayatta kalanları bu bölgede buldukları süre içerisinde sürekli yer değiştirmek zorunda kalmıştı. İbnü'l Belhî'nin ifadesine göre (1922, s. 165) "*durmadan bir dağdan başka bir dağa geçen*" Şebânkâreler, bölgedeki idarecilerin varlıklarına daha fazla müsaade etmemesi üzerine Büveyhî hükümdarı Ebu Kâlicâr²⁰ döneminin sonlarına denk gelen bir zamanda Darebcird tarafına göç etmiş ve bu şehri ele geçirmişlerdir (İbnü'l Belhî, 1922, s. 165; Strange, 2015, s. 358-359; Büchner, 1979a, C. 11, s. 369-370).

Şebânkâreler, ilk olarak Büveyhîlerin zor zamanlar geçirmesi ve kendilerine karşı koyacak ciddi bir askeri gücünün olmamasından faydalanarak Darebcird'e bağlı diğer yerleşim birimlerini kendi hâkimiyetlerine alarak İğ Kalesi ve Zerkân'ı kendilerine merkez yaptı. Ardından da Büveyhîler tarafından savunmasız bırakılan Deylem topraklarını ele geçirerek sınırlarını genişletmiştir. Böylelikle önceleri dağınık ve birbirinden bağımsız kabileler şeklinde yaşam bir yaşam tarzı süren bu topluluk yerleşik ve teşkilatlı bir kavme dönüşmeye başlamıştır.

¹⁹ Gazneli-Kâkûyî mücadelesinin detayları ve sonuçları için bkz. Beyhakî, 2019, s. 14-15,246vd; İbnü'l-Esir, 1985, C. 9, s. 323; Özeydın, 2001, C. 20, s. 567; Güner, 2001b, C. 24, s. 220.

²⁰ Emîrül-Ümerâ Muhyiddîn Ebu Kâlicâr Merzubân b. Sultânüddevele b. Bahâüddevele (ö. 440/1048), Babası Sultânüddevele'nin ölümünün ardından Büveyhî hanedanının Fars kolunun başına geçti. Kirmân Emîri olan amcası Ebu'l Fevaris Kıvâmüddevele ile Fars hâkimiyeti için birkaç yıl mücadele ettikten sonra 417/1026 yılında Fars'ı tamamen kendi hâkimiyetine aldı. Daha sonra Kirmân ve Irak Büveyhî kollarını da kendi hâkimiyetine almak için mücadele etti fakat başarılı olamadı. 440/1048 yılında Kirmân'da çıkan bir isyanı bastırmak için bölgeye giden Ebu Kâlicâr burada vefat etti. (İbnü'l-Esir, 1985, C.9, s. 251vd; Busse, 2008. C. 4, s. 297; Güner, 1994, C. 10, s. 171-172; Huart, 1979, C. 4, s. 32-33).

Şebânkârelerin asli unsurunu oluşturan İsmaili kolu İbnü'l Belhî'ye göre esasen Muhammed b. Yahya ve Nemrud b. Yahya adında iki kardeşe dayanmaktaydı (İbnü'l Belhî, 1922, s. 165; Büchner, 1979a, C. 11, s. 370). Bu iki kardeşten yaşça daha büyük olan Muhammed b. Yahya, Şebânkârelerin Darebcird'e gelip yerleştikleri sırada liderleri konumundaydı. Muhammed b. Yahya'nın Beyân ve Selek adında iki oğlu vardı. Bir süre sonra Muhammed b. Yahya'nın ölümüyle İsmailîlerin liderliği ve Darebcird'in hâkimiyeti büyük oğlu Beyân'ın eline geçti. Fakat Beyân'ın amcası ve aynı zamanda Şebânkârelerin Kerzubî kolunun da atası sayılan Nemrud b. Yahya, bu durumu kabullenmeyerek kendi safına çektiği askerlerin desteğiyle yeğenini öldürdü ve Darebcird'i kendi hâkimiyetine aldı (İbnü'l Belhî, 1922, s. 165). Beyan'ın ölümünden sonra sıranın kendisine gelmesinden endişe eden Selek ise Darebcird'den kaçarak Şebânkârelerin diğer bir kolu olan Ramânîler'e sığındı ve lideri Fazlûye²¹'den kardeşinin intikamını almak için yardım istedi. Fazlûye'nin yardımlarıyla amcası tarafından ellerinden alınan yerleri geri alan Selek bir süre sonra da bölgedeki konumunu daha da güçlendirmiş fakat Karzuvîler ile aralarında olan çekişme de bir süre daha devam etmiştir. İbnü'l Belhî, kendi zamanında hüküm süren Hasûye'nin sahip olduğu İsec, Festecân, Istahbânât, Derekân ve Darebcird'in babası Selek zamanında Fazlûye tarafından kendilerine verildiğini söyler. Ayrıca Selek zamanında başlayan İsmaili-Kerzubî çatışmalarının da oğlu Hasûye ya da Hüsrev²² zamanında da devam ettiğini nakletmiştir (İbnü'l Belhî, 1922, s. 166-167). Büchner ve Bowen ise Selek'in Ramânîler'e sığınmasını ve yardım istemesini Şebânkâreler tarihi açısından bir dönüm noktası olduğunu ve bu tarihten itibaren Râmânîlerin Şebânkâre siyasi hayatına yön veren kabile olması sebebiyle onların Şebânkârelerin en önemli kabilesi olduğunu söyler. İlerleyen süreçte yaşananlar da onun bu görüşünü destekler niteliktedir (Büchner, 1979a, C. 11, s. 369-370; Bowen, 1929, p. 240).

Fazlûye, gençlik yıllarında babası Hasan b. Eyüb'ün yanında çobanlık yapan kendi halinde biriydi (İbnü'l Belhî, 1922, s. 166). Onun hayatındaki dönüm noktası

²¹ Şebânkârelerin Râmânîler koluna mensuptur. Bu kolun atası sayılan Ali b. Hasan b. Eyüb'ün oğludur. Şebânkârelerin bölgedeki varlığı ve faaliyetleri konusunda en önemli şahsiyetlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Araştırma konumuz açısından da son derece önemli olan Fazlûye hakkındaki diğer bilgiler detaylı olarak ele alınacaktır (İbnü'l Belhî, 1922, s. 166; Büchner, 1979a, C. 11, s. 369-370).

²² Bu isim Şîrâzî tarafından Hasûye olarak kaydedilmiştir. Zerkûb'un aktardığına göre Hasûye, özellikle Darebcird bölgesinde sürekli fitne çıkmasına ve halkın huzurunun bozulmasına sebep oluyordu. Bir süre sonra bu şehirlerde çıkan olayların Fars'ın diğer bölgelerine yayılmaya başlaması ve düzenin her geçen gün daha da bozulması Atabeg Celâleddîn Çavlı'yı Şebânkâreler için bir tedbir almaya mecbur bırakmıştı (Şîrâzî, 1310-1350, s. 42-43). Hasûye ismi İbnü'l Esir'in kayıtlarında "Hüsrev" olarak geçmektedir. (İbnü'l-Esir,1985, C. 10, s. 411). Yine aynı şekilde Abdülkerim Özeydin (1990, s. 55) ve Erdoğan Merçil (1991, s. 11) de Hüsrev ismini kullanmayı tercih etmişlerdir.

ise Şîrâz'a²³ giderek Büveyhî hükümdarı Ebu Kâlicâr'ın en yakınlarından ve dönemin meşhur komutanlarından olan Ebu Mansur Behram b. Mafinne'nin²⁴ yanına gitmesi olmuştur. Ebu Mansur iyi bir komutan olmasının yanı sıra iyi de bir idareci olduğu için *Sâhib-i Adl* ünvanıyla Ebu Kâlicâr'ın vezirliğini de yapmaktaydı. Fazlûye de bir süre sonra Sâhib-i Adl Ebu Mansur Behram'ın gözüne girerek *Sipehsâlâr*²⁵ yani başkomutanlık rütbesine kadar yükseldi (İbnü'l Esir, 1958, C. 9, s. 279; Mneymneh, 2021, s. 139; Güner, 2001a, s. 55). Hatta İbnü'l Belhî'ye göre Sâhib-i Adl Fazlûye'yi bu makama getirebilmek için çok uğraşmış ve kendisinin de hakkında iyi görüş sahibi olduğu gözde askerlerinden Cabî isimli komutanı devre dışı bırakarak bu göreve getirmiştir (1922, s. 166).

²³ İran platosunun güneyinde Fars idarî bölgesinin ortasında İran körfezini kuzeyde İsfahan, Kum, Hemedân ve Rey, doğuda Yezd ve Kirman gibi şehirlere bağlayan tarihî ticaret yolu üzerinde ve Zağros dağları arasındaki bir düzlükte yer almaktadır. Birçok müverrihin Farsnâme'den rivayet ettiğine göre Halife Abdülmelik b. Mervan zamanında Haccâc b. Yusuf es-Sekafî, kardeşi Muhammed b. Yusuf es-Sekafî'yi 74/693 yılında Fars'a göndererek orada yeni bir şehir kurmasını ve bu yeni şehrin valisi olarak oraya yerleşmesini emrettiği söylenir. Yeni kurulacak olan şehrin yeri için bölgede araştırma ve incelemelerde bulunan Muhammed b. Yusuf'un önceliği su kaynaklarına yakınlık ve ulaşım rahatlığı olmuştur. Muhammed b. Yusuf, bu şartlara uyan en uygun yerin İstahr yakınlarındaki antik kalıntıların bulunduğu bölgenin olduğundan emin olduktan sonra mühendislerini de buraya çağırarak planını önceden rüyasında gördüğü şehrin inşa edilmesi için hazırlıklara başlanması emrini vermiştir. İbnü'l Belhî, bu şehrin büyüklüğünün birkaç tane İsfahan kadar olduğunu ve 1.000 adımdan daha uzun ve geniş olduğunu yazmıştır. Fehender Kalesi, antik Persapolis şehri kalıntıları ve Ebu Nasr sarayının bulunduğu yerde inşa edilen Şiraz şehri, ilk etapta Araplar tarafından bir ordugâh olarak kullanılmıştır. Fakat ilerleyen zamanlarda bölgeye göç eden Araplar ve yerli halktan İslamiyet'i kabul edenlerin de buraya yerleşmesi ile her geçen gelişerek büyümesiyle birlikte İstahr şehrinde bulunan hükümet merkezi Şiraz'a taşınmış ve Fars illerinin idare merkezi haline gelmiştir (İbnü'l Belhî, 1922, s. 132; Şîrâzî, *Şirazname*, s. 20 vd.; Müstevfî, 1915, s. 114; Efser, 1353, s. 37; Hekikat, 1376, s. 351; Lambert, 2004, p. 4; Strange, 2015, s. 314; Özgüdenli, 2010, C. 39, s. 182; Uygur, 2019, C. 5, S. 1, s. 131-133).

²⁴ El-Adil Ebu Mansur Behrâm b. Mâfîne 360/970-971 yılında Kazerûn'da dünyaya gelmiştir. İyi bir komutan ve idareci olması sebebiyle Büveyhîler devletinde çeşitli devlet görevlerinde yer almıştır. Son Büveyhî hükümdarlarından Ebu Kâlicâr'a uzun süre vezirlik yaparak onun en yakın adamı olmuştur. İbnü'l Belhî, onu Sâhib-i Adl ünvanına uygun olacak şekilde zamanında güçlü bir konuma sahip, çok tedbirli ve güçlü bir vezir olarak tanımlar (1922, s. 166). Fars devlet adamlarının en önde gelen kişilerinden biri olmasının yanı sıra ilmi ve kültürel faaliyetlere de önem veren kültürlü bir kişiliktir. Bazı kaynaklarda Fars bölgesinde Firûzâbâd şehrinde Medrese öğrencilerinin yararlanması için tahsis edilmiş bir vakıf kütüphanesi kurdurduğu bilgisi de yer almaktadır. (Esir, 1985, C. 9, s. 263,284,357,383-384; Mneymneh, 2021, s. 139; Bowen, 1929, p. 239-240; Güner, 2001a, s. 52). İbnü'l-Esir'in kayıtlarına göre de 433/1041-1042 yılında vefat etmiştir (1985, s. 383).

²⁵ Orta çağ İslam devletlerinde başkumandanlık görevini tanımlamak için kullanılan bir terimdir. Farsça sipeh (ordu) ve sâlâr (kumandan) kelimelerinden oluşan Sipehsâlâr (İspehsâlâr) Arapça'ya İspehsâlâr (İspehsâlâr) şeklinde geçmiştir. Arapçada aynı ifade etmek üzere Sâhibü'l-Ceyş tabiri de kullanılmaktadır. Bu teriminin kullanımı IV. /X. yüzyılda Deylemlî ve diğer İran toplulukları arasında yayılmıştır (Merçil, 2009, C. 37, s. 259).

Ebu Kâlicâr'ın 440/1048 ölümünün ardından büyük oğlu Ebu Nasr Hüsrev Firuz, Bağdad'ta *el-Melikü'r-Rahîm* lakabıyla babasının yerine Büveyhî Sultanı oldu. Fars toprakları ise Ebu Kâlicâr'ın diğer oğulları arasındaki yoğun çatışmalar sonucunda küçük oğlu Ebu Mansur Fülâd Sütûn²⁶ tarafından ele geçirildi. Fakat ağabeyi Melikü'r-Rahîm²⁷ ile sürekli çatışma halinde olan Fülâd Sütûn, mücadelesinde başarısız olunca 443/1051-1052 yılında annesi Herasûye'yi²⁸ de yanına alarak Fehender Kalesi'ne çekilmek zorunda kaldı (İbnü'l Belhî, 1922, s. 166; İbnü'l Esir, 1958, C. 9, s. 416; Mneymneh, 2021, s. 139; Güner, 2001a, s. 55). Fülâd Sütûn, 445/1054 yılının ocak ya da şubat ayında yaklaşık olarak iki yıl kaldığı Fehender Kalesinden çıkarak Deylemlî askerlerin de yardımıyla Şîrâz'ı zapt etti. Bir süre sonra da hutbeyi sırasıyla Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey, Melikü'r-Rahim ve kendi adına okutmasından da Selçuklu Sultanı Tuğrul Beyin üstünlüğünü kabul ettiği ve ağabeyi Melikü'r-Rahim ile de Fars hâkimiyeti üzerine anlaşmaya vardığını söyleyebiliriz (İbnü'l Belhî, 1922, s. 166; İbnü'l Esir, 1958, C. 9, s. 451; Mneymneh, 2021, s. 139; Göksu, 2019, s. 77).

Fülâd Sütûn, Fars hâkimiyetinin ikinci yılında babası Ebu Kâlicâr'ın veziri ve önemli komutanlarından olan Ebu Mansur Behram b. Mâfinne ile ters düştü. Çıkan olaylar neticesinde de onu idam ettirerek mallarını da askerlerine yağmalattı (İbnü'l Belhî, 1922, s. 166; İbnü'l Esir, 1958, C. 9, s. 383; Mneymneh, 2021, s. 139; Bowen, 1929, p. 240). Bu duruma tepki gösteren ilk kişi ise onun sayesinde önemli mevkilere gelen ve beraberindeki Şebânkâre halkının lideri konumunda olan Fazlûye olmuştur. Fazlûye, etrafına topladığı askerler ile Fülâd Sütûn'a karşı isyan etmiş ve Fülâd Sütûn'a karşı galip gelerek onu tekrar Fehender Kalesine hapsedmiştir. Ayrıca Ebu Mansur Behram'ın öldürülmesinde Fülâd Sütûn'un annesinin de kendisi kadar dahil olduğunu düşünen Fazlûye, onu da tutuklayarak hapsedmiştir. Bir süre sonra da önce annesini sonrasında ise Fülâd Sütûn'u da hapis

²⁶ Tam adı Ebu Mansur b. İmad Lidînillâh b. Sultânüddeve b. Bahâüddeve b. Azidüddeve olan Fülâd Sütûn, Müstevfî' ye göre babasının vasiyeti üzerine Fars'ta hükümdar oldu ve yaklaşık sekiz yıl hüküm sürmüştür (Şebânkâreî, 1363, s. 94; Müstevfî, 1339, s. 425; İbnü'l Esir, C. 9, s. 415-416).

²⁷ Melikü'r-Rahîm olarak bilinen Ebu Nasr b. İmad Lidinillâh b. Sultânüddeve b. Bahâüddeve b. Azidüddeve, babasının vasiyeti gereğince Büveyhîlerin Bağdat Emîrliği vazifesini üstlenmiştir. Yedi yıllık bir hükümlürlüğün ardından Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'in 447/1055 yılında Bağdat'a girmesiyle son buldu. Sultan Tuğrul onu ölünceye kadar kalacağı Rey şehrindeki Tabrek Kalesi'ne hapsedti. (Müstevfî, 1339, s. 425; İbnü'l Esir, 1985, C. 9, s. 425; İbnü'l Cevzî, 2011, s. 18).

²⁸ İbnü'l Belhî'nin kayıtlarına göre dağınık bir yaşantısı olduğu söylenen ve çalgıcılık yapan bu kadın, Fars bölgesinde çıkan karışıklıklar neticesinde Büveyhî hanedanının kargaşa ortamına sürüklenmesinde önemli bir rolü bulunmaktadır. Taht mücadelesi neticesinde oğlu Melikü'r-Rahim ile birlikte sığındığı Fehender kalesinde Şebânkâre Emîri Fazlûye tarafından işkence edilerek öldürtülmüştür (1922, s. 166; İbnü'l-Esir, 1985, C. 9, s. 416.). İbnü'l Belhî onun ölümünü "Fazlûye, onu yakalattı ve bir hamamı susuz bir şekilde ısıtarak içerisine hapsedip öldürttü." şeklinde nakletmiştir (1922, s. 166).

tutulduğu Fehender Kalesi'nde idam etmiştir (448/1056-1057) (Şebânkâreî, 1363, s. 94; İbnü'l Belhî, 1922, s. 166; Şîrâzî, 1310-1350, s. 38-39; Bosworth, 1968, Vol. 5, p. 46-47; Merçil, 1991, s. 3-4; Mneymneh, 2021, s. 139; Bowen, 1929, p. 240). Fazlûye, Fülâd Sütun ve annesinden kurtulduktan sonra Fars tahtına Fülâd Sütûn'un küçük yaştaki kardeşi İsfendiyar'ı getirdi. İsfendiyar'ın ülkeyi yönetecek durumu olmadığından Fazlûye, bu tarihten itibaren Fars'ın yeni hâkimi oldu. Bir süre sonra Fars'ın idaresini tamamen kendi kontrolüne alan Fazlûye, hâkimiyetini pekiştirmek için çalışmalara başladı. Bunun için de Fars'taki bazı kale ve surları bölgedeki diğer aşiretlere kendisine biat etmeleri karşılığında hediye olarak verdi (İbnü'l Belhî, 1922, s. 166; İbnü'l Esir, 1958, C. 9, s. 451; Mneymneh, 2021, s. 139; Bowen, 1929, p. 240).

3. Fars Bölgesinde Selçuklu-Şebânkâre Mücadelesi

Fazlûye, Ebu Mansur Fülâd Sütûn'u öldürdükten sonra kısa sürede başta Şîrâz olmak üzere bütün Fars bölgesini kendi hâkimiyetine alarak hüküm sürmeye başladı. Diğer taraftan Türk-İslam coğrafyasında gücü her geçen gün artan Büyük Selçuklular, Bağdat'ı Büveyhî tahakkümünden kurtardıktan sonra bu devletin hüküm sürdüğü diğer topraklarında kendi kontrolleri altında olmasını istemişlerdir. Bu doğrultuda hareket eden Büyük Selçuklular, Tuğrul Bey zamanında Ebu Kâlicâr ile yapılan bir antlaşma ile Fars bölgesini kendilerine bağlamış, okutulan hutbelerde önceliği Büyük Selçuklu sultanı Tuğrul Beyin adının zikredilmesi sağlanmıştır. Ayrıca Çağrı Bey'in kızı Ebu Kâlicâr'ın oğlu ve Büveyhî hanedanında son Fars hâkimi olan Fülâd Sütûn ile evlendirilmesi kararlaştırılarak akrabalık tahsis edilmiş ve böylelikle iki taraf arasındaki ilişkilerin daha da sağlamlaştırılması amaçlanmıştır. Hatta bu akrabalık bağının kurulmasından dolayı İran'ın fethi için görevlendirilen İbrahim Yınal'a gönderilen bir mektupla Büveyhî topraklarından uzak durması emredilmiştir. Bu antlaşma Ebu Kâlicâr'dan sonra tahta geçen oğlu Melikü'r-Rahim ve ona bağlı olarak Fars idaresini ele geçiren kardeşi Fülâd Sütûn'un kısa hükümdarlık zamanında da geçerliliğini devam ettirmiştir. Yukarıda bahsettiğimiz olaylar neticesinde Fazlûye'nin Fülâd Sütûn'u öldürmesi bir bakıma Büyük Selçuklular'ın ailesinden birinin isyancı bir grup tarafından öldürülmesi anlamına da geliyordu ve Büyük Selçuklular da bu duruma kayıtsız kalamazlardı. Bunun için de Çağrı Bey'in oğlu ve aynı zamanda dönemin Kirmân hâkimi olan Kavurd Bey'in çıktığı Umman seferi dönüşünde hâkimiyet alanını genişletmek adına Fars seferine çıkmasına müsaade edilmiştir (İbnü'l Esir, 1958, C. 9, s. 400; Hâfız Ebrû, 1375/1999, C. 2, s. 166; Köymen, 1976, s. 33; Özgüdenli, 2015, s. 101; Busse, 2008, C. 4, s. 300).

Fazlûye'nin Fülâd Sütûn ve annesine yaptıklarından sonra Büveyhî tahtını işgal etmesi gerek sivil halk gerekse askeri zümre tarafından hoş karşılanmamıştı. Hatta dönemim kaynaklarındaki yaygın görüşe göre Fazlûye hem Deylemlî hem de Türk askerleri arasında nefret edilen bir kişi durumuna düşmüştü. Bu nedenle de başta Şîrâz olmak üzere Fars bölgesindeki birçok şehrin ileri gelenleri Kirmân hâkimi Kavurd Bey'e mektup yazarak onu Şîrâz'a davet ettiler. Cevzî (2008, s. 106) bu mektupta Şîrâz halkının Kavurd Bey'e "*seninle savaşacak değiliz, bu hususta hiç şüphelen olmasın*" dediklerini nakleder. Bunun üzerine Kavurd Bey'de vakit kaybetmeden Şîrâz'a hareket etmek için hazırlıklara başladı (İbnü'l Cevzî, 2008, s. 106; İbnü'l Belhî, 1922, s. 166; Merçil, 1989, s. 20; Merçil, 1991, s. 4; Kafesoğlu, 1988, C. 6, s. 456-457; Özaydın, 2002, C. 25, s. 73; Mneymneh, 2021, s. 139; Bowen, 1929, p. 241). Böyle bir ortamda Kirmân hâkimi Kavurd Bey'in 454/1062 yılında Fars üzerine yürüdüğünü haber alan Fazlûye, bölge halkından ve askerlerinden gerekli desteği alamayacağını anladı ve önce Şîrâz'ın beş fersah²⁹ uzağındaki Kefire denilen yere ardından da yine Şîrâz'a on beş fersah mesafede bulunan dağlık bir bölgeye kaçmayı tercih etmiştir. Fazlûye'yi takip eden Kavurd, askerlerinden yaklaşık altı yüz kadarını öldürmesine rağmen onu yakalamayı başaramadı (İbnü'l Cevzî, 2008, s. 106; Merçil, 1989, s. 20-21; Müstevfî, 1339, s. 433; Bosworth, 1968, Vol. 5, p. 47; Merçil, 1991, s. 4). Kavurd'un elinden kaçmayı başaran Fazlûye ise Şîrâz'a yaklaşık kırk fersah uzaklıkta olan ve Fesa³⁰ şehrine bağlı olan Cehrem Kalesi'ne çekilerek savunmaya geçti. Bu kaleye ulaşımın sadece dar ve engebeli yollar üzerinden olması sebebiyle Fazlûye'ye karşı etkili bir saldırı yapamayacağını anlayan Kavurd, Şîrâz'a geri dönmeyi tercih etmiştir (İbnü'l Cevzî, 2008, s. 106; Merçil, 1989, s. 20-21; Müstevfî, 1339, s. 433; Bosworth, 1968, Vol. 5, p. 47; Merçil, 1991, s. 4; Mneymneh, 2021, s. 140; Bowen, 1929, p. 241). Şîrâz'a dönen Kavurd üç günlük bir kuşatmanın ardından Şîrâz'a girmiş ve Fars'ın kontrolünü Büyük Selçuklular adına ele geçirmiştir. Bazı kaynaklar Şîrâz halkının üç gün boyunca Kavurd'a direndiğini söylese de Cevzî, bu direnişin sembolik olduğunu ve usulen şehri doğrudan Selçuklulara devretmediklerini göstermek için yapılan bir direniş olduğunu nakleder (2008, s. 106).

²⁹ Kuzey İran lehçelerindeki bir şekilden Arapça'ya geçmiş bir tabir olup, genelde İran'da kullanılan bir uzunluk ölçüsüdür. 1 Fersah İran'da atın normal yürüyüşle 1 saatte gittiği mesafenin karşılığı yani 6,23 km yapmaktadır. Arap fersahı ise "fersah-ı tûlî", "fersah-ı sathî ve fersah-ı cismi" olmak üzere üçe ayrılır. Bunlardan fersah-ı tûlî, 3 mile yani 5,985 km'ye denk gelmektedir (Halaçoğlu, 1995, C. 12, s. 412; Huart, 1988, C. 4, s. 574).

³⁰ Şîrâznâme'nin kayıtlarına göre (1310-1350, s. 42-43) Fesa, Behrâm b. Dara'nın kurduğu şehirlerden biridir ve bu şehir, Şebânkârelerin zulmünden sonra sadece hayvanların yaşayabileceği bir harabe haline gelmişti. Celâleddin Çavlı burayı Şebânkârelerin elinden aldıktan sonra tekrar mamur ve güzel bir şehir haline getirmek için çok uğraştı. Bunu başardıktan sonra da buraya yerleşen halkın güvenliğini sağlamak için adamlarını yerleştirdi ve şehirden ayırdı.

Kavurd Şîrâz'a döndükten sonra önce hutbenin tekrardan Tuğrul Bey adına okutulmasını sağlamış ardından da Tuğrul Bey'e çeşitli hediyelerle birlikte Fars'ın artık Selçuklular hâkimiyeti altında olduğunu gösteren bir Fetihname göndermiştir. Böylelikle Şîrâz'da ve bütün Fars vilayetlerinde Büyük Selçuklu hâkimiyeti de resmen başlamış oluyordu. Savunmaya çekildiği Cehrem Kalesi'nde Fars'ı Selçuklulardan geri almak için vakit kaybetmeden hazırlıklara başlayan Fazlûye, bir yıl içerisinde çoğunluğu Deylemlilerden oluşan yirmi bin kadar asker toplamayı başarmıştı. Askerlerinin başında Şîrâz üzerine yürüyen Fazlûye, Kavurd'un dört bin kişilik ordusu karşısında büyük bir bozguna uğrayınca Fesa'ya geri dönmek zorunda kalmıştır (İbnü'l Cevzî, 2008, s. 114; Merçil, 1989, s. 20-21; Müstevfî, 1339, s. 433; Bosworth, 1968, Vol. 5, p. 47; Merçil, 1991, s. 4). Onun askerlerinden büyük bir kısmını öldüren Kavurd Bey, bu askerlerin mallarını da ganimet olarak aldı. Kavurd Bey, önceleri kendisine bağlılık yemini etmelerine rağmen tekrar Fazlûye'nin safına geçerek ve kendisi ile savaşan Deylemlileri de çok ağır bir şekilde cezalandırdı. Kadı ve Fakihlerden aldığı fetva ile savışta esir aldığı yedi yüz kadar Deylemlî askeri kendisine ihanet ettikleri gerekçesi ile idam etti. Böylelikle Fars ülkesi hem isyancı olabilecek Deylemlî gruplardan temizlendi hem de bu durum diğer Deylemlî halklara da ibret olarak Kavurd Bey'e koşulsuz itaat edilmesi sağlandı (İbnü'l Cevzî, 2008, s. 114; Merçil, 1989, s. 20-21; Müstevfî, 1339, s. 433; Bosworth, 1968, Vol. 5, p. 47; Merçil, 1991, s. 4).

Tuğrul Bey'in 455/1063 yılında ölümünün ardından ardında veliaht olacak erkek çocuk bırakmamıştı. Dolayısıyla Selçuklu tahtına Çağrı Bey'in oğullarından biri geçecekti. Sultanlık için hak iddia edenlerden isimler Kirmân ve Fars hâkimi olan Kavurd ve Alparslan ön plana çıkan isimler olmuştur. Tuğrul Bey'in ölüm haberinin gelmesinin ardından Şîrâz'dan yola çıkarak Isfahân'a kadar ilerleyen Kavurd, burada kardeşi Alparslan'ın Rey şehrine gelerek tahta çıktığını öğrenince Şîrâz'a geri dönmüş ve buradaki hutbelerde o tarihten itibaren önce kardeşi Alparslan'ın sonra da kendi adını okutmuştur. Bir süre sonra da esas hâkimiyet bölgesi olan Kirmân'a gitmiştir (İbnü'l Cevzî, 2008, s. 136; Köymen, 2001, s. 46; Merçil, 1989, s. 20; Merçil, 1991, s. 4; Kafesoğlu, 1988, C. 6, s. 457; Özaydın, 2002, C. 25, s. 73).

Fazlûye, Kavurd'un Şîrâz'dan ayrılarak Kirmân'a gitmesinin ardından iki kardeş arasındaki soğukluğu fırsata çevirmek adına kendince bir plan yaptı ve bunun ilk adımı olarak da Sultan Alparslan'a bir mektup gönderdi. Mektubunda ilk olarak Fesa şehrinde onun adına hutbe okuttuğunu söyleyerek itaatini bildiren Fazlûye, sonrasında ise Sultan Alparslan'dan Fars bölgesini onun adına ele geçirmek için yardım istediğini ilettili. Diğer taraftan Fazlûye aynı şekilde bir

mektup da dönemin Basra ve Hûzistan hâkimi Hezâresb³¹ b. Bengir'e yazmış ve ondan da Şîrâz'ı Kavurd'un elinden geri almak için yardım talebinde bulundu. Hem Sultan Alparslan'dan hem de Basra hâkimi Hezâresb'den taleplerine olumlu yanıt alan Fazlûye, 456/1064 yılında çoğunluğu Deylemlilerden ve bir kısmı da Türkerlerden oluşan askerleriyle birlikte önce Şîrâz'a doğru ilerledi. İlk olarak Şîrâz'a bağlı küçük yerleşim birimlerine saldırarak buraları yağmalamış ve ardından da Şîrâz'ı ele geçirmek için ilerleyişine devam etti. Kavurd ise Sultan Alparslan'ın gaza için Anadolu topraklarına gittiğini ve Fazlûye'nin tekrar Şîrâz'a yürüdüğünü haber alınca vakit kaybetmeden karşı harekâta başlamış ve bir süre sonra da Şîrâz kapısı önlerine gelerek bir kez daha Fazlûye ile savaşmıştır. İki taraf arasındaki savaşta Fazlûye'nin ordusunu bir kez daha yenilgiye uğratan Kavurd, askerlerinin büyük bölümünü de öldürmüştür. Fazlûye de Kavurd'a karşı aldığı bu ağır yenilginin ardından yine Fesa'ya geri dönmüştü. Şîrâz'ın Fazlûye tarafından ele geçirilmesine engel olan Kavurd, bu sayede Kirmân'ın yanı sıra Fars hâkimiyetini de devam ettirmiştir. Esasen Sultan Alparslan'ın kardeşine karşılık onunla bölge hâkimiyeti için savaşan başka bir şahsı desteklemesi iki kardeş arasındaki iktidar mücadelesinin boyutunu da gözler önüne sermektedir. Bu durumu Sultan Alparslan'ın kardeşinin hâkimiyet alanını sınırlayarak daha fazla güçlenmesine ve olası bir isyan durumuna karşılık fazladan asker toplamasına engel olmak istemesi şeklinde de yorumlamak daha doğru olacaktır. Ayrıca Fazlûye'nin Kavurd'a karşı giriştiği savaşı kaybetmesi ve Fars bölgesini ele geçirme konusunda başarısız olması bir bakımdan iki kardeş arasındaki mücadelenin bir süre daha devam edeceğinin de göstergesi olmuştur (İbnü'l Cevzî, 2008, s. 136-137; Köymen, 2001, s. 46; Merçil, 1989, s. 22-23; Merçil, 1991, s. 4; Kafesoğlu, 1988, C. 6, s. 457; Tokuş, 2020, C. 22, s. 207; Yazar, 2011, C. 10, s. 223).

Fazlûye, Kavurd karşısında aldığı yenilginin ardından 456/1064 yılının sonlarına doğru Anadolu gazasından dönüp Hemedân civarına gelen Sultan Alparslan'ın yanına giderek ona itaatini bildirmiş ve çeşitli hediyeler sunmuştur. Alparslan da Fazlûye'nin itaatine karşılık ona hilatler ve çeşitli hâkimiyet alametleri vermiştir. Bununla birlikte Hemedân'dan ayrılmadan önce Kavurd ve askerlerini Fars'tan uzaklaştırması için askeri bir birliği de onun emrine vererek Şîrâz'a gönderdi. Hemedân'dan ayrılarak İsfahan'a giden Alparslan, bir süre sonra Fazlûye'nin Kavurd karşısında olası bir yenilgi ihtimaline karşı kırk gün kaldığı İsfahan'dan ayrılarak beraberindeki büyük ordu ile Şîrâz'a gitmeye karar vermiş

³¹ Selçukluların İran ve Irak hâkimiyetlerinden önce de Hûzistân1, Basra, Vâsıt ve Ahvâz gibi şehirlerin yönetimini uhdesinde bulunduran adına kaynaklarda değişik şekillerde tesadüf edilen *Ebu Kâlicâr Tâcûlmülûk Hezâresb b. Bengîr b. İyâd* tâbi bir hükümdar olarak hâkimiyetini sürdürmeyi başarmıştır (Tokuş, 2020, C. 22, s. 199-213).

ve 24 Muharrem 457/5 Ocak 1065 tarihinde Şîrâz'a vardı (İbnü'l Cevzî, 2008, s. 138; Ayetî, 1346, s. 85; Köymen, 2001, s. 46; Merçil, 1989, s. 23; Merçil, 1991, s. 4; Yazar, 2011, C. 10, s. 224). Alparslan'ın gelişini haber alan Kavurd ise büyük bir endişeye kapılarak ailesini ve Şîrâz'daki bütün mal varlığını Kirmân'a göndermiş kendisi de deniz kenarında Bîr adında küçük bir kaleye sığınmıştı. Kavurd'un kaçmasına engel olmak için isteyen Alparslan, Kirmân'a giden bütün yolları tutmak için askeri birlikler görevlendirmiş ve bu sayede Kavurd'un kaçırılmak istediği hazineleri de ele geçirmiştir. Kavurd bir süre sonra kendisine bağlı bütün askerlerin Sultan Alparslan'a itaat etmeleriyle birlikte çekildiği kaleden çıkarak teslim olmak zorunda kaldı. Bunun üzerine Sultan Alparslan, kardeşi Kavurd'u Şîrâz'ın ve bütün Fars bölgesinin idaresini Fazlûye'ye teslim etmesi şartıyla serbest bırakmıştır. Kavurt Bey'in Kirmân'a dönerek orada hüküm sürmesine izin veren Sultan Alparslan Fars bölgesini 27.000.000 dirheme mukataa suretiyle tekrar Fazlûye'ye iade ettikten sonra kendisi de Isfahân'da bulunan Nizam'ül-Mülk'ün yanına gitti (İbnü'l Cevzî, 2008, s. 136; İbnü'l Belhî, 1922, s. 166; Köymen, 2001, s. 46-47,62-63; Merçil, 1989, s. 23-24; Merçil, 1991, s. 4-5; Özgüdenli, 2015, s. 143).

Sultan'ın canını bağışlaması üzerine Kirmân'a dönebilen Kavurd, bir süre sonra vezirlerinin tahrikiyle önce hutbeden ardında da bastırılan paraların üzerinden Sultan Alparslan'ın ismini çıkartmıştı. Doğal olarak bu durum devlete karşı açık bir isyan anlamına geliyordu ve kayıtsız kalınamazdı. Sultan Alparslan da vakit kaybetmeden Hacib Altuntaş ve Hacib Çavlı komutasındaki bir orduyu öncü birlik olarak Kirmân'a göndermiş kendisi de büyük ordu ile yola çıkmıştır. İki taraf arasında 459/1067 yılında meydana gelen savaşı kaybeden Kavurd, ordusunun büyük bir bölümünün yok edilmesi üzerine çareyi Ciruft şehrine kaçmakta bulmuştur. Bir süre sonra da yolladığı elçiler vasıtasıyla kardeşinden eman dilemiş ve kendisini affetmesini istemiştir. Kardeşini bir kez daha affeden Sultan Alparslan, Fars bölgesinde daha önceden fethetmediği birkaç kaleyi alarak geri dönmüştür (el-Hüseynî, 1999, s. 28; İbnü'l Cevzî, 2008, s. 152; İbnü'l Esir, 1985, C. 10, s. 62; Merçil, 1989, s. 25-26; Köymen, 2001, s. 47; Turan, 1980, s. 160; Merçil, 1991, s. 4-5; Özgüdenli, 2015, s. 144-145; Bosworth, 1968, Vol. 5, s. 59; Kafesoğlu, 1988, C. 6, s. 457; Yazar, 2011, C. 10, s. 225-226).

Kavurd, kardeşi tarafından ikinci kez affedilmesinin üzerinden daha iki sene bile geçmeden ikinci bir isyan girişiminde daha bulunmuştur. Büyük Selçuklu ordusuna karşı tek başına karşı koyamayacağını düşünen Kavurd, eski düşmanı olan Şebânkâre Emîri Fazlûye'yi kendi tarafına çekerek Sultan Alparslan'a karşı birlikte hareket etme konusunda ikna etmeyi başarmıştı. Böylelikle Fars ve Kirmân ordularını birleştirerek Alparslan'ın ordusuna karşı üstünlük kurmayı planlamıştı. Bu ittifakı haber alan Sultan Alparslan ise hazırladığı büyük ordu ile Isfahan'dan

yola çıkarak önce Fars'ı sonrasında ise Kirmân'ı kesin olarak kendi hâkimiyetine almayı planlıyordu. Hazırladığı plan doğrultusunda hareket eden Sultan Alparslan, 461/1068 yılının sonlarına doğru Şîrâz'a vardı (İbnü'l Cevzî, 2008, s. 159; el-Hüseynî, 1999, s. 29; Köymen, 2001, s. 47; Merçil, 1989, s. 26; Bosworth, 1968, Vol. 5, s. 59-60; Merçil, 1991, s. 5; Özgüdenli, 2015, s. 145; Yazar, 2011, C. 10, s. 226). Onun gelişinden büyük endişeye kapılan Fazlûye ise Hurşeh adındaki küçük ama çok müstahkem bir kaleye sığındı. Bir süre sonra da kendi adına af dilemesi için kardeşi Hasnûye'yi Sultan'ın huzuruna yolladı. Sultan Alparslan ile Hasnûye ile arasındaki görüşmeleri aktaran İbnü'l-Cevzî, Hasnûye'nin Sultan Alparslan'dan Fazlûye için af diledikten sonra ağabeyinin isyancı olduğunu öğrendikten sonra onun yanından ayrıldığını ve eğer izin verilirse Sultan Alparslan adına onun kontrolü altındaki kaleleri ve malları elinden alabileceğini söylediğini nakleder (2008, s. 159). Hasnûye'nin bu teklifine olumlu yaklaşan Alparslan, Hasnûye'nin bu dediklerini yerine getirdiği takdirde kendisine iyi muamele edilmesini ve ihsanda bulunulmayı vadetti. Ardından da Fazlûye ile ilgilenmesi için veziri Nizamü'l-Mülk'ü görevlendirerek Kirmân seferi için Şîrâz'dan ayrıldı (İbnü'l Cevzî, 2008, s. 159; el-Hüseynî, 1999, s. 29; Köymen, 2001, s. 47; Merçil, 1989, s. 26; Bosworth, 1968, Vol. 5, s. 59-60; Merçil, 1991, s. 5; Özgüdenli, 2015, s. 145).

İbnü'l Cevzî'nin naklettiklerine göre (2008, s. 159) Sultan Alparslan, kardeşi Kavurd'un üzerine sefere çıkmadan önce Hasnûye'nin Fazlûye tarafından kendisine gönderilen bir casus olduğunu öğrendi ve onu sarhoş bir halde iken yakalatıp huzuruna getirtti. Sultan Hasnûye'ye *"bize vadettiğin halde ne para ne mal verdin, kardeşine ait kaleleri de fethetmedin; nerde kaldı senin vaatlerin?"* dedi. Bunun üzerine Hasnûye, *"kardeşime ait kale ve paraları almayı çok istedim, fakat o bunları başkasına verdi."* diyerek kendisini savunmaya çalışmıştı. Sultan da onun bu sözlerine karşılık *"yalan söylüyorsun; esasında sen kardeşin Fazlûye'nin casususun"* dedi, Sonrasında ise yanında hazır bulunan Ebu Ali b. Ebu Kâlicâr'a *"al bunu ve öldür! Çünkü o ve kardeşi Fazlûye, senin kardeşin Ebu Mansur Fülâd Sütûn'u öldürülen kişilerdir"* diyerek Ebu Ali'den kardeşinin intikamını almasını istemiştir. Canını kurtarmak isteyen Hasnûye kardeşi Fazlûye'nin oğlunun da kendisi ile birlikte olduğunu ve onun intikam almak için daha doğru kişi olduğunu ikna etmeye çalışmışsa da bu çabaları sonuçsuz kalmış ve Ebu Ali tarafından sultanın huzurunda başı kesilerek idam edilmiştir. Daha sonra Sultan Alparslan kardeşi Kavurd bulunduğu Berdesîr şehrine doğru yola çıktı (İbnü'l Cevzî, 2008, s. 159; Köymen, 2001, s. 63; Merçil, 1989, s. 26).

Sultan Alparslan Kirmân'da bulunduğu sırada Nizamü'l-Mülk, başta İstahr kalesi olmak üzere Fars'ta bulunan bütün kaleleri ya savaş yoluyla ya da halkın teslim olarak itaat bildirmesiyle fethediyordu. Son olarak Fazlûye'yi sığındığı

Hurşeh kalesinde muhasara altına alan Nizamü'l-Mülk, Fazlûye'nin kendisiyle alaya edercesine meyve ve güzel kokulu çiçekler göndermesi üzerine ümitsizliğe düşmüştü. Muhasaranın çok uzun ve sıkıntılı geçtiği bu dönemde, hatta kuşatmayı kaldırmayı bile düşündüğü bir sırada, Fazlûye'nin adamıyla birlikte kale dışına çıkarak kendisine bağlı diğer Şebânkâre aşiretlerinden asker ve gıda maddesi toplamak için başka bir kaleye gideceği haberi gelmesi üzerine bu kararından vaz geçti. Gece olunca kaleden çıkan Fazlûye, önce Selçuklu ordusunun dikkatini dağıtmış ardından da yaklaşık otuz kadar adamını yanına alarak kaçmıştı. Fakat bir süre sonra Fazlûye'nin kaleden uzaklaşan askerlerle birlikte olduğu fark edildi ve Selçuklu ordusunun bir kısmı Fazlûye ve adamlarını takip etmeye başladı. Fazlûye, bu kez de Selçuklu askerlerinden bir kurtulmak için bir mağaraya sığınmak istemiş fakat yakalanan askerlerinin arasında bulunan bir Türk, canının başışlanması şartıyla onun yerini söyledi. Böylece Fazlûye'nin saklandığı mağaraya giren askerler savunmasız bir şekilde buldukları Fazlûye'yi yakalayarak esir aldı ve Nizamü'l-Mülk'e götürdüler (İbnü'l Cevzî, 2008, s. 159-160; İbnü'l Esir, 1985, C. 10, s. 76-77; İbnü'l Belhî, 1922, s. 166; el-Hüseynî, 1999, s. 29-30; Köymen, 2001, s. 63; Merçil, 1989, s. 26-27; Merçil, 1991, s. 5; Büchner, 1979a, C. 11, s. 370). İbnü'l-Cevzî'ye göre (2008, s. 160) Fazlûye, Nizamü'l-Mülk'e kendisini öldürmemesi ve ailesinin güvenliğinin sağlanması konusunda teminat verilmesi karşılığında Hurşeh Kalesi'ni kendisine teslim edebileceğini söyledi. Hatta Sultan ile görüşmesini sağlarsa kendisine önemli bir miktarda para da verebileceğini söylemiştir. Bu paranın miktarının da kayıtlara göre 500 bin dinar olduğu kayıtlarda yer almaktadır. Onun bu şartlarını kabul ettiğini söyleyen Nizamü'l-Mülk, Fazlûye'nin ailesinin kaleden güvenli bir şekilde çıkmasını sağladıktan sonra Hurşeh Kalesi'ni teslim almış ve Fazlûye'yi de Kirmân'a Sultan Alparslan'ın yanına göndermiştir (İbnü'l Cevzî, 2008, s. 160; Köymen, 2001, s. 63; Merçil, 1991, s. 5; Büchner, 1979a, C. 11, s. 370).

Sultan Alparslan, huzuruna getirttiği Fazlûye'ye şimdiye kadar yaptığı bütün iyilikleri teker teker yüzüne sayarak söyledi ve buna karşılık kendisinin isyan ettiğini söyleyerek idam edilmesini emretti. Bunun üzerine Fazlûye *"Ey Sultan! Beni kalemden kimse çıkaramazdı. Ben kendim istediğim için kaleden çıktım çünkü ben, ancak size hizmette bulunduğum zaman ikbal ve mutluluk sahibi olurum. Eğer ben, sana muhalefet edip kardeşin Kavurd'a meyledersem işte o zaman kötülük ve güç durumlar benimle birlikte olur."* dedi. Onun bu sözlerinden etkilenen Sultan, gülererek bağlarının çözülmesini ve kendisine yaklaştırılmasını emretti. Ardından da onu bütün suçlarına rağmen affedildiği söyleyerek eman isteğinin kabul edildiğinin

nişanesi başına bir börk³² taktı ve şu sözleri söyledi: “işlediğin suçlara rağmen seni affettim. Senin şu duruma gelmen, yani serbest bırakıp hizmetime almam nedeniyle sarf ettiğim parayı ver.” Fazlûye ise sultana cevap olarak “baş üstüne diyerek” sultan tarafından kesilen cezayı kabul etti (İbnü’l Cevzî, 2008, s. 160; Köymen, 2001, s. 63; Merçil, 1991, s. 5-6; Büchner, 1979a, C. 11, s. 370). Bu durum Fazlûye’nin serbest kalması anlamına gelmiyordu. Sadece Sultan Alparslan’ın kardeşi ile olan mücadelesinde bir zamanlar kendi yanında yer alması için kendisine ödenen paraların ve askerler için harcanan masrafların geri alınması demektir. Kaldı ki Sultan Alparslan tekrar kardeşinin üzerine yürümek için Kirmân’dan ayrılınca Fazlûye, hapsedilmesi için Nizamü’l-mülk tarafından önce Isfahân kalesine götürülmesi önerilmiş fakat Fazlûye’nin “benim yönetimdeki yerlere yakın olmaya ihtiyacım var” demesi üzerine İstahr Kalesi’ne hapsedilmesine karar verilmişti (İbnü’l Cevzî, 2008, s. 161; Köymen, 2001, s. 64). Bir süre sonra da İstahr Kalesi’ne götürülen Fazlûye, burada açılan geniş bir kuyuda tek başına hapsedildi ve başına muhafızlar görevlendirildi. Bu kaleye daha sonradan Şebânkârelerden ve Fazlûye’ye yakın olan askerlerden yaklaşık altmış kadar kişi daha hapsedilmişti. Bunun için de Nizamü’l-Mülk, kale muhafız komutanına ve diğer askerlere Fazlûye de dâhil olmak üzere Şebânkârelerden herhangi birinin en ufak bir taşkınlığında tereddüt edilmeden öldürülmesi konusunda kesin emir verdi. Bir süre sonra da tıpkı Nizamü’l-Mülkü tahmin ettiği gibi gelişen süreçte Fazlûye, kalede bulunan diğer Şebânkâreleri kale muhafız komutanını öldürüp kendisinin kaleden çıkarırlarsa büyük bir servete sahip olabilecekleri söyleyerek isyana teşvik etti. Fakat kale muhafız komutanının ve Fazlûye’nin başında bekleyen askerlerin öldürüldüğü fark eden diğer askerler, Nizamü’l-Mülk’ün emirlerini tereddüt etmeden yerine getirerek önce Fazlûye’yi ardından sayıları altmış kadar olan diğer Şebânkâreleri idam etmiştir (464/1071)³³.

Zambaur’un kayıtlarına göre Fazlûye’nin ölümünden sonra Şebânkârelerin idaresi kardeşi Fulân’ın oğlu Nizameddin Mahmud’a geçmiştir. Şebânkâreler Onun liderliğinde bir süre dağınık bir görüntü sergilemişlerse de uzun yıllar Kirmân ve Fars eyaletinde özellikle de Şîrâz ve çevresinde şikâyet konusu olmaya devam etmişlerdir (1927, s. 233). Fars bölgesi, Sultan Alparslan tarafından fethedildikten sonra diğer eyaletler gibi bölgeye gönderilen valiler veya Atabegler

³² Kadife, çuha, keçe ve özellikle hayvan postundan yapılmış kürksüz başlık

³³ Esasen Nizamü’l-Mülk, daha en baştan askerlerine “kaleden ne zaman bir ses çıkarsa derhal Fazlûye’yi öldürün çünkü bu Şebânkârelerin bize ne zaman ve ne şekilde saldırıya geçeceğiinden emin olamayız” tavsiyesinde bulunmuştu. Bunun içinde Selçuklu askerleri kale içinde bağırarak kim olursa olsun derhal idam ediyordu. Bir süre sonra Şebânkârelerin harekete geçerek kale muhafız komutanını ve Fazlûye’nin başında bekleyen diğer muhafızları öldürmesi hepsinin sonun getirmiştir (İbnü’l Cevzî, 2008, s. 162; Köymen, 2001, s. 64; Merçil, 1991, s. 6; Büchner, 1979a, C. 11, s. 370).

aracılığıyla idare edilmeye devam etmiştir. Sultan Alparslan'ın 465/1072 yılında ölümünün ardından başa geçen oğlu Melikşah, bir süre tıpkı babasının döneminde olduğu gibi taht iddiasında bulunan amcası Kavurd'un isyanı ile ilgilenmek zorunda kalmıştı. Melikşah, Amcası Kavurd'un isyanını bastırıp İsfahan'a döndükten sonra da Fars eyaletinin idaresini Emîr Rüküddevle Humar Tegin³⁴e vererek Şîrâz'a göndermiştir. Fakat Humar Tegin ileri görüşlü olmayan, zayıf karakterli ve bölgede devlet otoritesini sağlayacak iradeye sahip bir yönetici olmadığından Fars bölgesinde nizam ve adaleti tesis edecek gücü hiçbir zaman olmamıştı. Bunun için de Fars bölgesi, onun döneminde asayişin sağlanamadığı ve her yıl düzenli olarak yağmaların yapıldığı bir bölge olmuştur (İbnü'l Belhî, 1922, s. 136; Şîrâzî, 1310-1350, s. 41-42, Ayetî, 1346, s. 85; Merçil, 1989, s. 49; Merçil, 1991, s. 6).

Şîrâz ve çevresi hedef alınarak yapılan bu yağmalar yılda iki defa olmakla beraber biri Şebânkâreler diğeri ise bölgede yaşayan Türkmenler tarafından yapılıyordu. Fars'ın içinde bulunduğu bu karışıklık ortamından yararlanmak isteyen Kirmân hâkimi Turanşah da iki defa bölgeyi ele geçirme girişiminde bulunmuştu. İlkinde amacına ulaşamayan Turanşah, 479/1086-1087 yılında yaptığı ikinci seferinde daha büyük ve daha düzenli bir ordu ile Şîrâz'a gelerek Fars Bölgesi tamamen kendi kontrolüne aldı. Selçuklu Sultanı Melikşah da onun Fars hâkimiyetini onaylayarak bölgedeki idarenin Kirmân Selçuklularında kalmasına müsaade etmek zorunda kaldı. Bir süre sonra Fars'tan ayrılan Turanşah, bölgenin idaresini kendilerine bağlı kalmaları şartıyla yeniden Şebânkârelere bırakmış ve onların ileri gelen aşiret reislerinden her birini farklı nahiyelere idareci olarak görevlendirdi (Merçil, 1989, s. 49; Merçil, 1991, s. 6-7).

Sultan Melikşah'ın 485/1092 yılında ölümünün ardından oğlu Mahmud'u Selçuklu tahtına oturtmak için birtakım mücadelelere girişen Terken Hatun, ilk olarak Fars'a hâkim olmayı planlamıştı. Bunun için de Melikşah'ın sadık komutanlarından biri olan Emîr Üner'i hazırlattığı orduyla birlikte 487/1094 yılında Fars'a yolladı. Bunu haber alan Kirmân hâkimi Turanşah ise bölgedeki hâkimiyetini sürdürmek adına Şebânkâre Emîrlerinden aldığı destek kuvvetlerle Emîr Üner'in karşısına çıktı ve onu mağlup etti. Turanşah Fars'tan ayrılırken bölgenin idaresini de tekrardan Şebânkâre Emîrlilerine bıraktı (İbnü'l Esir, 1985, C. 10, s. 202; Merçil, 1989, s. 49; Merçil, 1991, s. 7; Piyadeoğlu, 2003, s. 40).

Fars bölgesini yaklaşık beş yıl daha kendi hâkimiyetinde tutacak olan Şebânkâreler, Büyük Selçuklu Sultanı Berkyaruk'un 492/1098-1099 yılında Emîr Üner'i bu defa Selçuklu valisi olarak bölgeye göndermesi üzerine Selçuklular ile

³⁴ Şîrâzî, Humar Tegin'in Büyük Selçuklular tarafından görevlendirilen ve sayıları yedi olan Fars temsilcilerinin ilki olduğunu söyler (Şîrâzî, 1310-1350, s. 41-42).

bir kez daha karşı karşıya geldiler. Ayrıca Selçuklu ordusuna karşı tek başlarına mücadele edemeyeceklerini bilen Şebânkâre Emîrleri Turanşah'ın sonra Kirmân tahtına oturan oğlu İrañşah'tan yardım istediler. Bunun üzerine İrañşah, askerleri ile bizzat Fars'a gelerek yine müttefiki olan Şebânkâre Emîrleriyle birlikte karşılaşmış ve onu ikinci defa mağlup etmeyi başarmıştır. Bunun üzerine Emîr Üner kaçarak İsfahan'a gitmek zorunda kalmıştır (İbnü'l Esir, 1985, C. 10, s. 234; Merçil, 1989, s. 49; Merçil, 1991, s. 7-8; Bosworth, 1968, Vol.5, p. 89-90, Piyadeoğlu, 2003, s. 40; Büchner, 1979a, C. 11, s. 370).

Sultan Melikşah'ın oğullarından Berkayaruk, Muhammed Tapar ve Sencer arasındaki taht mücadelesi Selçukluların Fars bölgesiyle yeterince ilgilenememesine sebep oluyordu. Bu durum en net göstergesi ise Kirmân Selçuklularının beş yıl arayla iki defa bölgede Büyük Selçuklu hâkimiyetine engel olması ve bağımsız bir devlet gibi hareket ederek kendi adına bölgede Şebânkâre idaresini meşru kılması olmuştur. Diğer taraftan Kirmân'da Turanşah'ın ölümüyle birlikte yerine oğullarından İrañşah başa geçmiş fakat bir süre sonra Bâtınlığe meyletmesinden dolayı öldürülmüş ve kardeşi Arslanşah Kirmân tahtına oturtulmuştu. Arslanşah'ın Şebânkâreler ile akrabalık kurarak bölgenin idaresini onlara bırakmasıyla Fars bölgesi neredeyse tamamen Şebânkârelerin hâkimiyetine girdi. Merçil'e göre bu sayede Sultan Melikşah zamanında her birine farklı şehirlerde idarecilik verilen Şebânkâre Emîrleri, zamanla kendi idari bölgelerinde bağımsız birer beylik gibi hareket ederek Selçukluların Kirmân kolunu da bölgeden uzak tutmayı başardılar (Merçil, 1991, s. 7; Merçil, 1989, s. 56-57).

Selçuklu otoritesinin Fars bölgesinde yeniden tahsis edilerek bölgeye adalet ve düzenin getirilmesi, Muhammed Tapar'ın Selçuklu sultanı olmasıyla mümkün olacaktı. Muhammed Tapar'ın iki yaşındaki oğlu Şehzade Çağrı'ya Atabeg olarak görevlendirdiği Emîr Çavlı'nın³⁵ Fars topraklarına vali olarak atanmasıyla bölgedeki güç dengelerinin yeniden Selçuklular lehine değişmesini sağlayacaktı (İbnü'l Esir, 1985, C. 10, s. 410-411; Ayetî, 1346, s. 85; Merçil, 1991, s. 10; Merçil, 1989, s. 57; Özyayın, 1990, s. 54-55; Piyadeoğlu, 2003, s. 53; Büchner, 1979a, C. 11, s. 370).

³⁵ Atabeg Celâleddîn Çavlı, Harran Emîri Karaca'nın kölesi iken gösterdiği başarılarından dolayı önce Musul valiliğine ardından da Ramhürmüz ve Errecan valiliği yaparak Hûzistan ve Fars arasındaki şehirlerin hâkimi olmuştur. Gücünü ve hâkimiyet bölgesini her geçen gün arttıran Emîr Çavlı, bir süre sonra bağımsızlık hevesine kapılmışsa da Muhammed Tapar'ın Selçuklu Sultanı olmasıyla birlikte ondan çekindiği için bu isteğini gerçekleştirememiştir. Önceleri Muhammed Tapar'a itaat etmeyen Çavlı, Musul'un idaresini bırakmak istememiş fakat Sultan'ın büyük bir orduyu yeni vali ile birlikte Musul'a göndermesinin ardından Sultan'ın huzuruna çıkarak af dilemiştir. Onu affeden Muhammed Tapar yeni görev yeri olan Fars bölgesinde düzeni sağlaması için Şîrâz'a göndermiştir. (İbnü'l Esir, 1985, C. 10 s. 303vd.,410-411; Merçil, 1991, s. 8-10; Özyayın, 1990, s. 54-55; Piyadeoğlu, 2003, s. 41,53).

502/1108-1109 yılında beraberindeki Şehzade Çağrı ve büyük ordu ile Şîrâz'a gelen Atabeg Çavlı'nın ilk işi Selçuklular adına bölgede bulunan fakat vasıfsız bir yöneticilik yapan Emîr Buldacı'yı öldürmek olmuştur³⁶. Ardından da esas görevi olan Şebânkâreler ile mücadeleye başladı. Şebânkâreler, Şîrâz ve neredeyse bütün Fars bölgesinde Büyük Selçuklu ve Kirmân Selçuklularının denetimlerinin azalmasını fırsata çevirerek kısa sürede bölgedeki etkin güç haline gelmiş ve on yıl boyunca da bu durumu devam ettirmiştir. Fars bölgesindeki yerleşim birimlerini buldukları her fırsatta yağmalamaktan çekinmeyen Şebânkâreler, Hüsrev ya da Hasûye³⁷ namıyla bilinen el-Hasan b. Mübariz liderliğinde Fesa şehrini kendilerine merkez yapmıştı. Şîrâz'da idareyi eline alan Atabeg Çavlı, bir süre sonra Hasûye'yi itaatini sunması için Şehzade Çağrı'nın huzuruna davet etti. Fakat Emîr Buldacı'nın başına gelenlerden haberdar olan Hasûye, bu daveti kabul etmeyip İbnü'l Esir (1985, C. 10, s. 411) tarafından aktarılan şu sözleri söylemiştir: *"Ben sultanın kölesiyim ve itaatkârim, fakat Çağrı'nın huzuruna gelmem mümkün değil; çünkü senin Emîr Buldacı ve diğerlerine neler yaptığını öğrendim. Ancak sultanın emirlerine amadeyim"*. Bu cevabı alan Atabeg Çavlı, onunla bir arada bulunamayacaklarını anladı ve ondan kurtulmak için kendince bir plan yaptı. Bu plana göre Çavlı, Şîrâz'da bir söylenti yayarak Hasûye ile aynı bölgede yaşayamayacağı için Isfahan'a sultanın yanına dönmeye karar verdiği söylentisini yaydı. Hatta inandırıcı olmak için de bütün eşyasını da binek hayvanlarına yükleyerek yola çıkacakmış hareket etti (İbnü'l Esir, 1985, C. 10, s. 411; Şîrâzî, 1310-1350, s. 42; Hâfız Ebrû, 1375/1999, C. 2, s. 167; Özeydın, 1990, s. 55; Merçil, 1991, s. 11; Piyadeoğlu, 2003, s. 55). Bütün hazırlıklarını Hasûye'nin elçileri ve diğer adamlarının da görebileceği şekilde yapan Çavlı, bir süre sonra da yanına aldığı az sayıdaki asker ve eşyalarıyla Isfahân'a doğru yola çıktı. Bir süre sonra Çavlı'nın Fars'ı terk ettiği haberinin kendisine gelmesi üzerine ondan kurtulduğunu düşünen Hasûye,

³⁶ Melikşah'ın önde gelen komutanlarından biri olan Emîr Buldacı, Emîr Çavlı'nın Musul'da bulunduğu sırada Fars bölgesini idare etmesi ve çıkan karışıklıkları sonlandırması için görevlendirilmişti. Fakat hem yaşının ilerlemiş olması hem de Fars'ta istenilen düzeni sağlayamaması ve Selçuklu otoritesinin bölgede tahsis edilememesi Muhammed Tapar'ın onu gözden çıkarmasına yol açmıştır. Fars'a Atabeg unvanıyla atanan Celâleddîn Çavlı'nın Fars'taki ilk işi ise kendisine rakip olabilecek biri olarak gördüğü Emîr Buldacı'yı Şehzadenin huzuruna çağırıp öldürerek olmuştur (İbnü'l-Esir, 1985, C. 10, s. 411; Özeydın, 1990, s. 55; Merçil, 1991, s. 9-10; Piyadeoğlu, 2003, s. 54).

³⁷ Şîrâzî'nin aktardığına göre Hasûye, özellikle Darebird bölgesinde sürekli fitne çıkmasına ve halkın huzurunun bozulmasına sebep oluyordu. Bir süre sonra bu şehirlerde çıkan olayların Fars'ın diğer bölgelerine yayılmaya başlaması ve düzenin her geçen gün daha da bozulması Atabeg Celâleddîn Çavlı'yı Şebânkâreler için bir tedbir almaya mecbur bırakmıştı Zerkûb-i Şîrâzî, *Şîrâznâme*, s. 42-43. Hasûye ismi İbnü'l Esir'in kayıtlarında "Hüsrev" olarak geçmektedir. Yine aynı şekilde Abdülkerim Özeydın, Erdoğan Merçil ve Cihan Piyadeoğlu da İbnü'l-Esir'in kullandığı şekilde Hüsrev ismini kullanmayı tercih etmişlerdir (İbnü'l-Esir, 1985, C. 10, s. 411; Özeydın, 1990, s. 55; Merçil, 1991, s. 11; Piyadeoğlu, 2003, s. 55).

büyük bir eğlence tertip etti ve kendisi de sarhoş olup sızana kadar bu eğlenceye dâhil oldu. Hazırladığı planın kusursuz işlediğini gören Çavlı ise ağırlıklarını bırakıp yanındaki az sayıdaki süvari birlikte Hasûye'nin sarayına ani bir baskın yaptı. Bu baskından kardeşi Fazlûn'un yardımları ile güçlkle kurtulmayı başaran Hasûye'nin neredeyse bütün askerleri öldürüldü ve bütün malları da yağmalandı. Hasûye'nin kaçmasının ardından Çavlı, Fesa'da Şebânkâre kontrolü altındaki yerleşim birimlerini ve aralarında Ceherem'in de bulunduğu bütün kaleleri teker teker ele geçirdi. Son olarak Hasûye'nin Üncü dağı yakınlarında sığındığı İğ Kalesi'ni muhasara altına alan Çavlı, muhasaranın uzun ve zahmetli olacağını anlayınca Hasûye ile bir antlaşma yaparak Fars'ın diğer şehirleri ile ilgilenmek üzere Şîrâz'a döndü (İbnü'l Esir, 1985, C. 10, s. 411-412; Şîrâzî, 1310-1350, s. 42; Özeydin, 1990, s. 56; Merçil, 1991, s. 11; Piyadeoğlu, 2003, s. 55; Büchner, 1979a, C. 11, s. 370).

Fars eyaletinde Fesa'dan sonra Şebânkâre hâkimiyetinin en yoğun şekilde görüldüğü diğer bir şehir ise Kâzerûn idi. Şebânkârelerin Karzuvî koluna mensup olan ve Sa'd b. Muhammed b. Memâ liderliğinde Kâzerûn'a bağlı olan Nevbendecân ve Şapur şehirlerinde sürekli yağmalar yaparak bölgeye büyük zarar veriyorlardı. Hatta bazı kayıtlara göre Şapur şehri bu yağmalardan sonra kimsenin yaşamadığı bir harabeye dönmüştü. Karzûvilerin bu zulmüne son vermek isteyen Celâleddîn Çavlı, Şebânkâreler üzerine yapacağı seferlerin ikinci durağı olarak Kâzerûn şehrini belirledi. Şîrâz'dan yanına aldığı asker ile yola çıkan Çavlı, ciddi bir mukavemet ile karşılaşmadan şehri ele geçirmiş ve Ebu Sa'd'ı da çekildiği kalesinde muhasara altına aldı. Yaklaşık iki yıl süren bu muhasara ile daha fazla vakit kaybetmek istemeyen Çavlı, tıpkı Hasûye'de olduğu gibi anlaşma yoluna gitmeyi denemiş fakat Ebu Sa'd, Çavlı'nın elçilerini ve sufilerden oluşan arabulucu bir grubu işkence ederek öldürünce bu ihtimal ortadan kalkmıştır. Bir süre sonra kalede erzak kalmayınca bu kez de Ebu Sa'd önce barış teklif etmiş ardından da askerleriyle teslim olmak zorunda kalmıştır. Ebu Sa'd, teslim olduktan sonra fırsatını bulduğu bir anda kaçmayı başarsa da bir süre saklandığı mağarada yakalanarak Çavlı'nın yanına götürüldü. Çavlı da onu elçilerine ve sufi grubuna yaptıklarından dolayı ölüme mahkûm etti ve hemen idam etti. Böylelikle Çavlı Fars bölgesinde sükûneti ve istikrarı sağlamak adına bir düşmanını daha etkisiz hale getirmeyi başardı (İbnü'l Belhî, 1922, s. 145-146,167; İbnü'l Esir, 1985, C. 10, s. 412; Şîrâzî, 1310-1350, s. 42-43; Merçil, 1991, s. 12; Piyadeoğlu, 2003, s. 55-56).

Şebânkâreler hanedanını meydana getiren kabilelerin Fars bölgesindeki hâkimiyetine son vermekte kararlı olan Atabeg Çavlı, Râmâniler ve Karzûviler şubelerinin mağlup etkisiz hale getirmeyi başarmıştı. Bu doğrultuda mücadelesine devam eden Çavlı'nın sonraki hedefi Şebânkârelerin diğer iki şubesi olan Şekâniler

ve Mesûdîler olmuştur. Fars eyaletinin farklı yerlerinde hüküm süren bu şubelerden Şekânîler sahil bölgesindeki dağları kendilerine mesken tutarak yol kesme ve yağmacılık yapıyorlardı. Atabeg Çavlı bu kabilenin reisini öldürerek faaliyetlerine son vermiş ve itaat altına almayı başarmıştır. Ardından yine Şebânkârelerin Mesûdî şubesinin Firuzabad'daki hâkimiyetlerine son vererek bölgenin kontrolünü eline almıştır (İbnü'l Belhî, 1922, s. 67; Özaydın, 1990, s. 56; Merçil, 1991, s. 12; Piyadeoğlu, 2003, s. 56).

İbnü'l Esir, Atabeg Çavlı'nın bir süre önce Kâzerûn'daki hâkimiyetin son verdiği Sa'd b. Muhammed b. Memâ'nın amcası olduğunu tahmin ettiğimiz İbrahim b. Memâ'nın Darebcird'de hüküm sürdüğünü ve Çavlı'nın onun hâkimiyetine de son vermek için 506/1112-1113 yılında Darebcird'e sefer düzenlediğini aktarmıştır (1985, C. 10, s. 412-413). Çavlı'nın üzerine yürüdüğünü haber alan İbrahim ise onunla mücadele edemeyeceğinin anlamış ve daha önceden evlilik yolu ile akrabalık kurduğu Kirmân Hâkimi Arslanşah b. Kirmânşâh'ın yanına kaçmıştır. Onun kaçmasıyla birlikte zorlanmadan Darebcird'e giren Çavlı, Şebânkâre halkının ve askerlerinin sığındığı Teng-i Renbe³⁸ geçidinde bulunan hisarı muhasara altına almak için hazırlıklara başladı. Fakat bu hisar çok yüksek bir dağın zirvesinde bulunduğu için zor kullanılarak ele geçirilebilecek bir yer değildi. Bu durumun farkına varan çavlı tıpkı daha önce Hasûye olayında yaptığı gibi bir hile ile bu hisarı ele geçirmeye çalıştı. Bir taraftan hisarın muhasarasını kaldırmış gibi görünmek için geri çekilerek çöl yolu üzerinden Kirmân'a gidiyormuş gibi yapan Çavlı, diğer taraftan da Kirmân Meliki Arslanşah'tan kuşatma için asker yardımı istedi. Kirmân'dan gelen askerlerle birlikte planının ikinci aşamasını uygulamaya başlayan Çavlı, Kirmân'dan gelen askerleri Hisar'ın önüne yollayarak onları Kirmân'dan Şebânkârelere destek için gelen askerler gibi gösterdi. Buna inan Şebânkâreler hisarın kapılarını açınca da Kirmân askerlerinin arkasından içeri Çavlı, hisarı ele geçirdi. Ardından da Darebcird'in içlerine kadar ilerleyen Çavlı ve askerleri Şebânkâre mensubu birçok kişiyi öldürdü. Kurtulabilenler ise liderleri İbrahim b. Memâ'nın arkasından giderek Kirmân'a kaçmak zorunda kalmıştır (İbnü'l Esir, 1985, C. 10, s. 412-413; Şebânkâreî, 1363, s. 152; Özaydın, 1990, s. 56-57; Merçil, 1991, s. 12-13; Merçil, 1989, s. 57; Piyadeoğlu, 2003, s. 56).

Darebcird'i tamamen ele geçirdikten sonra Şîrâz'a dönen Atabeg Çavlı, Kirmân'a kaçan İbrahim b. Memâ ve diğer Şebânkâre ümerasını geri almak için

³⁸ İbnü'l Esir'in kayıtlarında (1985, C. 10, s. 412) Retil-i Renene yani "Renene Boğazı" olarak geçen bu geçit Dârâb şehrinin 3 fersah daha doğusundadır ve sahip olduğu coğrafik şartlardan dolayı zor kullanılarak alınabilecek bir yer değildir. Çünkü 2 fersah uzağında yüksek bir dağ ve üzerinde çok muhkem bir kale bulunmaktaydı (İbnü'l-Esir, 1985, C. 10, s. 412; Merçil, 1991, s. 12).

sefer hazırlıklarına başladı. Bu hazırlıklar çerçevesinde Şebânkârelerin Karzuvî Emîri Hasan b. Mübariz Hasûye'ye bir mektup yazarak Kirmân seferi için kendisine destek olmasını istedi. Çavlı'nın bu isteğini bir anlamda mecburen kabul eden Hasûye, bir süre sonra askerleriyle birlikte Kirmân yolunda Çavlı'ya katıldı ve birlikte Kirmân'a hareket etti (İbnü'l Esir, 1985, C. 10, s. 413; Özeydin, 1990, s. 57; Merçil, 1991, s. 13; Merçil, 1989, s. 57; Piyadeoğlu, 2003, s. 56; Büchner, 1979a, C. 11, s. 370). Çavlı bir süre sonra Şîrâz kadısı Abdullah b. Tahir'i Arslanşah'a elçi olarak gönderdi ve ondan Kirmân'a sığınan İbrahim b. Memâ ve diğer Şebânkârelerin Büyük Selçuklu Sultanı Muhammed'in tebaası olduğunu, bu sebeple kendisine iade edilmesi gerektiğini, eğer onlar geri verilirse seferden vaz geçeceği Arslanşah'a iletmesini istedi. Arslanşah da Çavlı'ya cevaben onların kendisine sığındığı için affedilmesini istediğini söyledi. Atabeg Çavlı, Arslanşah'ın bu cevabını getiren elçiye ihsanda bulunarak bolca altın vererek onu kendi safına geçmeye ikna etti. Bir süre sonra geri dönen Kirmân elçisi, Arslanşah'ın vezirinin idaresindeki Kirmân ordusunun geri çekilmesini ve Çavlı'nın Kirmân'a rahat bir şekilde girmesini sağladı. Bunun üzerine herhangi bir zorlukla karşılaşmadan Kirmân'a giren Çavlı Fars ve Kirmân'ın sınır kalesi konumunda olan Furg Kalesi'ni muhasara etti. Ayrıca Kirmân'dan buraya gelebilecek destek kuvvetlerine engel olmak için de askerlerinin bir kısmını Kirmân yolu üzerine konuşlandırdı. Bu gelişmeler üzerine Arslanşah, Çavlı'nın Kirmân sınırına gönderdiği askerleri ile karşılaşmadan Furg Kalesi'ne ulaşmasından şüphelendi ve bunun sorumlusu olabilecek kişi olarak düşündüğü elçisini sorguladı. Çavlı ile olan işbirliğini inkâr eden elçi her ne kadar bir süreliğine canını kurtarmışsa da Çavlı ile görüşmeleri sırasında yanında bulunan hizmetkârının idam edilme korkusuyla her şeyi anlatması üzerine bütün gerçek ortaya çıkmıştır. Bunun üzerine derhal elçi ile hizmetkârının idam edilmesi için emir veren Arslanşah, Furg Kalesi'ni Çavlı'ya bırakmamak harekete geçti ve büyük bir askeri birlik oluşturdu. Furg Kalesi komutanı olan Musa ile haberleşen Arslanşah, onun tavsiyesi üzerine askerlerini ana yoldan değil Furg Kalesi'ne çıkan dağlık ve çok işlek olmayan bir yoldan gönderdi. Kaleye varan Kirmân ordusu burada Musa'nın askerleri ile birleşerek Çavlı'nın ordusuna ani bir gece baskını düzenledi. Bu baskına hazırlıksız ve sarhoş bir haldeyken yakalanan Çavlı için de kaçıktan başka çare kalmamıştı. Hasûye ise vaktiyle Çavlı tarafından öldürülen Sa'd b. Muhammed b. Memâ'nın oğlu Fazlûye b. Sa'd'ı da yanına alarak Çavlı'yı takip etti ve onu yakalamayı başardı. Etrafında hiçbir Türk askeri kalmadığından canı için endişeye kapılan Çavlı, Fazlûye ile Hasûye'nin kendisine sadık olduklarını onu öldürmek gibi bir niyetlerinin olmadığını söylemesi üzerine rahat bir nefes almış ve iki Şebânkâre emirini de yanına alarak Fesa'ya döndü. Diğer taraftan Kirmân askerlerinin

baskınından kurtulanlar da Fesa'ya giderek Çavlı'ya katıldılar. Kanaatimizce bu iki Şebânkâre Emîrinin Çavlı'yı böyle savunmasız bir halde yakalamışken öldürmek yerine ona bağlılıklarını bildirmesi tamamen onun idari ve askeri kimliğiyle alakalıdır. Çünkü her iki emîrinde de onu öldürmek için geçerli birçok sebeplerinin olduğu bir dönemde böylesine bir davranış sergilemeleri aslında ondan ne kadar çekindiklerinin apaçık göstergesidir. Bunun için de Celâleddîn Çavlı gibi bir şahsiyeti gerek idari konumundan ve gerekse askeri gücünden dolayı öldürmeyi göze alamamışlardır (İbnü'l Esir, 1985, C. 10, s. 413-414; Özaydın, 1990, s. 57; Merçil, 1991, s. 13-14; Merçil, 1989, s. 57; Piyadeoğlu, 2003, s. 56-57).

509/1106 yılında Atabeg Çavlı, Kirmân'da aldığı yenilginin intikamını almak için Kirmân'a yapacağı ikinci bir seferin hazırlıklarına başladığı sırada himayesi altında olan Şehzade Çağrı'nın ölüm haberi geldi. Şehzadenin ölümü, hiç şüphesiz Çavlı'nın bölgedeki gücünün ve itibarının azalmasına hatta kendisini büyük bir tehdit olarak gören bölgedeki rakiplerinin bir nevi kendisinden kurtulma fırsatı olarak görmesine imkân sağlayacaktı. Çünkü Atabeg Çavlı bölgede Selçuklular adına görev yapan en üst düzeydeki devlet görevlisi olarak bulunuyordu ve bölgedeki eylemlerinin hukuki dayanağını Şehzade Çağrı'nın Atabegliği görevinden alıyordu. Çavlı'nın sefer hazırlıkları yaptığını öğrenen Arslanşah da Bağdad'ta bulunan Büyük Selçuklu Sultanı Muhammed Tamar'a elçi göndererek ondan Çavlı'yı Kirmân üzerine yapmayı planladığı seferden vazgeçirmesini istemiştir. Arslanşah'ın isteğini olumlu karşılayan Sultan Muhammed Tapar ise İbnü'l-Esir'in naklettiğine göre cevaben elçiye, "bu hususta Çavlı'yı razı etmekten ve Furg Kalesi'ni ona teslim etmekten başka çare yoktur." diyerek onu gönderdi. Bunun üzerine Arslanşah'ın elçisi 509/1116 yılının Rebiyülevvel/Temmuz-Ağustos ayında Kirmân'a geri döndü. Fakat birkaç gün sonra Atabeg Çavlı'nın ölümü haberinin gelmesi (5 Rebiyülevvel/10 Temmuz 1116) Arslanşah'ın endişelerinin de son bulmasını sağladı (İbnü'l Esir, 1985, C. 10, s. 414; Özaydın, 1990, s. 58; Merçil, 1991, s. 14; Merçil, 1989, s. 58; Piyadeoğlu, 2003, s. 57).

Merçil, Vassâf'ın kayıtlarında Atabeg Çavlı'nın ölümüne Şebânkârelere karşı çıktığı bir seferin sebep olduğu fakat Vassâf'ın verdiği tarihlerin Çavlı'nın hayatı bakımından yer ve zaman olgularına uyuşmadığını bunun için de Vassâf'ın kayıtlarının çok sağlıklı olmadığını söyler (1991, s. 14-15). Yine aynı kayıtlara göre Atabeg Çavlı'nın ölümüne Şebânkâreler'in İlg Emîrllerinden Mâhûye adıyla anılan Nizameddin Mahmud b. Yahya ile Mâhûye-i Servistân'da yapmış olduğu savaş sebep olmuştu. Bu savaşta mağlup olan Nizameddin Mahmud kaçınca onu takip eden Çavlı ona Mişkanat'da ona yetmiş ve onunla tekrar savaşmıştı. Bu

mücadeleler sırasında burnundan kan gelmesi sebebiyle mücadeleyi yarıda bırakmak zorunda kalan Çavlı'nın dönüş yolunda öldüğü nakledilir³⁹.

Fars bölgesine geldiği günden itibaren devlet otoritesini ve adaleti tahsis etmek için yoğun uğraşlar veren Atabeg Çavlı, Büveyhîler zamanından itibaren Fars'ın çeşitli yerlerinde inşa edilen 70 civarındaki kaleyi fethederek Selçuklu idaresine almıştır. Diğer taraftan İbnü'l Belhî ve Zerkûb-i Şîrâzî gibi kaynaklarda Atabeg Çavlı'nın Fars bölgesi ve Şîrâz'ın kalkınması için birçok imaret yaptırdığı kaydedilmiştir. Ayrıca ziraatın gelişmesine ve sulama ihtiyaçlarının giderilmesine de büyük önem veren Çavlı, zarar gören su kemerleri ve su bentlerini yeniden tamir ettirerek Şâpûr, Darebcird ve Nevbendecân gibi Şebânkârelerin tahribatına uğramış birçok şehrin canlanarak tekrar eski günlerine dönmesine önemli katkılar yapmıştır (Şîrâzî, 1310-1350, s. 43; İbnü'l Belhî, 1922, s. 128-130,151,157; Merçil, 1991, s. 15; Piyadeoğlu, 2003, s. 57-58).

Büchner'e göre Atabeg Çavlı'nın uzun uğraşları sonucunda kısmen de olsa denetim altına alınan ve Fars Bölgesindeki etkileri kırılan Şebânkâreler, Büyük Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar'ın iktidarı boyunca rahat durdular ve kayıtlara geçen ciddi bir olaya sebep olmamışlardı. Bu durum bölgede siyasi dengelerin değişmesi ve Büyük Selçukluların kolu olan Irak Selçuklu Devletinin kurulması ile adeta yeniden şekillenmeye başladı (Büchner, 1979a, C. 11, s. 370).

Büyük Selçuklularda Muhammed Tapar'ın 511/1118 yılında ölümünün ardından hanedanlık içerisinde ortaya çıkan taht mücadeleleri sonucunda yeğeni Mahmud'a karşı galip gelmeyi başaran Sencer, Selçuklu coğrafyasını belirlediği idari taksimata göre yeniden şekillendirdi. Bu taksimata göre İmparatorluğun batı toprakları yani Irak-ı Arap, Irak-ı Acem ve Mezopotamya yeğeni Mahmud'un idaresine verildi. Böylelikle Sultan Sencer'in izni ve düzenlemesiyle bölgede Irak Selçukluları adında yeni bir devletin kurulmuş oldu (Râvendî, 1999, C. 1, s. 165-166; el-Hüseynî, 1999, s. 61-62; İbnü'l Esir, 1985, C. 10, s. 435-437; Bundârî, 1999, s. 121vd; Şîrâzî, 1310-1350, s. 43-44; Turan, 1980, s. 236-237; Köymen, 2017, s. 8-14; Göksu, 2019, s. 201-203; Merçil, 1991, s. 16; Öngül, 2018, s. 1-2; Özaydın, 2009, C. 36, s. 508-509; Köymen, 1979a, C. 10, s. 487-488). Diğer yeğenlerine de bu taksimattan

³⁹ Merçil'e göre (1991, s. 14-15) bu kayıtlar, Çavlı'nın yanı sıra aynı kayıtlarda Şebânkârelerin emiri olarak gösterilen Nizameddin Mahmud açısından da gerçeği yansıtmamaktadır. Çünkü Nizameddin Mahmud, Atabeg Çavlı gelmeden çok önce Fars'ta bulunmuş ve Fazlûye'den sonra Şebânkâre Emîrliği yapmıştır. Dolayısıyla birçok kaynakta belirtilen Atabeg Çavlı'nın ölüm tarihi ve Kirmân seferinin tarihleri dikkate alındığı zaman Atabeg Çavlı'nın Şebânkârelere karşı çıktığı bir sefer sırasında ölmüş olsa dahi bu seferin tarihinin en erken 505/1111-1112 yıllarında Şebânkârelerin başına geçen Hasanûye b. Hezârseb ya da ondan sonra başa geçen oğlu Muzafferüddin b. Hasanûye zamanında olması gerekmektedir (Zambaur, 1927, s. 233; Merçil, 1991, s. 14-15).

iktalar dağıtan Sultan Sencer, Fars bölgesini de Irak Selçuklu Sultanı Mahmud'a bağlı kalmak şartıyla, Muhammed Tapar'ın en küçük oğlu Selçukşâh'a iktâ etti. Sultan Mahmud da kardeşi Selçukşâh'ın yanına Atabeg olarak Karaca es-Sakî'yi⁴⁰ görevlendirerek onu Fars Meliki ilan etti (Şîrâzî, 1310-1350, s. 43-44; Bundârî, 1999, s. 121; el-Hüseynî, 1999, s. 63; İbnü'l Esir, 1985, C. 10, s. 437; Köymen, 2017, s. 14; Merçil, 1991, s. 16-17; Öztürk, 2019, s. 24,28).

Selçuklu coğrafyasındaki bu yeni idari düzen karşısında herhangi bir tepki ya da isyan girişiminde bulunmayan Şebânkâreler, bir süre sonra Sultan Sencer tarafından yaş küçük olduğu için yeğeni Mahmud'a Emîr-i Hâcib (Büyük Hâcib) olarak görevlendirilen Ali Bar b. Ömer'in veziri Ebu'l-Kâsım Dergüzîni⁴¹'nin uygulamaları karşısında tekrardan isyan etme noktasına geldiler (İbnü'l Esir, 1985, C. 10, s. 534; Köymen, 2017, s. 17; Büchner, 1979a, C. 11, s. 370; Öngül, 2018, s. 3). Bundârî, Ali Bar ve Dergüzîni'nin Şebânkâreler üzerindeki baskısını şu sözlerle anlatmaktadır:

Mâzenderan ümerasından bir cemaatle, Fars diyarı cihetindeki Kürtler cinsinden bir kavim olan Şebânkâreîye ümerasından bir taife, sultanın hizmetinde idiler. (Yahut: Mâzenderan ümerası ile Şebânkâreîye ümerasından bir taife sultanın hizmetinde bulunuyorlardı. Bunlar Fars diyarı cihetindeki Kürtler cinsinden bir kavim idiler). Sabık sultan ihsanı ile bu kavimlerin gönüllerini almış ve silah kullanmadan bunları idaresi altına

⁴⁰ Atabeg Karaca Şîrâznâme'de Atabeg Karaca Erzanî olarak kaydetmişken Merçil (1991, s. 16-17) tarafından aynı isim Zübdetü't-Tevârih, Tarih-i Vassâf'a ve el-Hüseynî'ye dayandırılarak Karaca Sakî olarak kullanılmıştır. Karaca, Şîrâzî'nin kayıtlarına göre (1310-1350, s. 43-44) cesur, adaletli, iyiliksever ve cömert bir yönetim tarzı ile bölgeyi idare etmeyi seçmiştir. Bu doğrultuda yaptığı işlerle kısa sürede halkın da güvenini kazanarak bölgede huzur ortamının tekrar tahsis edilmesini ve önceki dönemlere nispeten daha sakin bir hayat sürdürülmesini sağlamıştı (İbnü'l-Esir, 1985, C. 10, s. 437; el-Hüseynî, 1999, s. 63; Öztürk, 2019, s. 24-25).

⁴¹ Kıvâmeddin Ebu'l-Kasım Nasır b. Ali ed-Dergüzîni el-Enesâbâdi olarak kayıtlarda geçen bu şahıs, esasen Enesâbâd vilayetine mensup olmasına rağmen kendisini bu vilayetin yakınlarındaki ve aynı zamandan en büyük kariyesi konumunda olan Dergüzîni'e nispetle Dergüzîni olarak bilinmektedir. Bundârî'nin (1999, s. 120-121) tecrübesiz, cahil ve kindar olarak tanımladığı Dergüzîni, çiftçilik ile uğraşan babası tarafından küçük yaşlarda İsfahan'a getirildiğini ve başta hırsızlık olmak üzere diğer bazı kötü işlere alıştırıldığını söylenir. Bu yüzden onun fenalıkta bir tane olup kendisine iyilik yapanları dahi öldürebilecek kadar da kindar bir karaktere sahip olduğu söylenmektedir. Efendisi Ali Bar b. Ömer'e de devlet içerisinde kendisine yer edinebilmek için yaşamış ve bunda da başarılı olmuştur. Ali Bar b. Ömer sayesinde uzun yıllar başta Büyük Selçuklu ve Irak Selçukluları devletinde uzun süre vezirlik yapmıştır. Hatta bir dönem hem büyük Selçuklu hem de Irak Selçuklularında aynı anda vezirlik görevinde bulunduğu dönem olmuştur. Büyük Selçuklu sarayında yerine vekil bırakarak kendisi Irak Selçuklu sarayındaki görevine devam etmiştir. 527/1133 yılında Irak Selçuklularında Sultan Tuğrul ve kardeşi Mesud'un arasındaki savaşta etkin rol oynayan Dergüzîni, bu savaş sonucunda Sultan Tuğrul tarafından savaşı meydanında idam edilmiştir (Bundârî, 1999, s. 120-121; İbnü'l-Esir, 1985, C. 10, s. 541; Tokan, 2018, s. 158-159; Öngül, 2018, s. 4,28-29; Sümer, 2012, C. 41, s. 341-342).

almıştı. Zira bunlar yüzünden vaktiyle yollarda emniyet kalmamıştı. Bunlar fenalık yapmaya alışık bir kavimdi. Dergüzînî, efendisi Ali Bar ve onların yordakçıları (yardımcıları) bu cemaate fena muamele ve zulmettiler. Bunun üzerine bunlar, ürktüler ve kalelerine geri dönerek o zamana kadar gizledikleri fenalıklarını tekrar ortaya çıkardılar. Böylelikle sakin olan fitneliği tekrardan harekete geçirdiler (1999, s. 118).

Bundârî'nin kayıtlarından anlaşıldığına göre Dergüzînî ve Ali Bar'ın bölgedeki baskıcı tavrı Şebânkâreler ve diğer yerel hanedanlar üzerine değil bölgedeki devlet otoritesini de etkilediği görülmektedir (1999, s. 118). Bu durumu;

Fars diyarı en güzel nizam üzere olup her şey istenildiği gibiydi. Ahalisi muti olup, herkes, itaat üzere idi. Hasılatı, mebzul (bol) olup, her vakit oradan hamule (yükklü) gelmekteydi. Tesadüf olarak Fars Amili, o günlerde Isfahân'da bulunuyordu. Dergüzînî Fars Amilini, tevkif edip vergi hasılatını talep etmesini efendisi Ali Bar'a tavsiye etti. Bunun üzerine Ali Bar, Fars Amilini, tevkif edip işkence etti. Fars Amilinin Vergi hasılatı Fars'ta hazırdır sözlerine inanmayan Ali Bar, onu yalancılıkla suçladı. Bu durumu haber alan dönemin Fars Emîri, sıranın kendisine geleceğinden endişe ederek toplanan büyük miktardaki vergi hasılatına el koyarak açıktan açığa isyan etti. Ayrıca Sultanın o memleketin çayırlarında otlayan iki sürü halindeki hayvanları da kendisine alarak onları sultanın mülkünden çıkardı. Bütün bu olaylar neticesinde Fars vilayetinin nizamı bozuldu sözleriyle aktaran Bundârî, özetle Fars bölgesindeki düzenin ve otoritenin bozulmasının sorumluları olarak Dergüzînî ve Ali Bar'ı işaret etmiştir (1999, s. 118).

513/119-1120 yılında Ali Bar'ın devlet içerisinde bu kadar etkin olmasını kabullenmek istemeyen diğer devlet adamları buldukları ilk fırsatta Ali Bar ile Sultan Mahmud'un arasını açtılar ve sultanı onu öldürmeye teşvik ettiler. Bu durumu anlayan Ali Bar da Berûcird ile Kerec arasındaki Bercin Kalesine kaçtı. Bir süre sonra da ailesi, toplayabildiği kadar mal ve yaklaşık iki yüz kadar askeriyle birlikte daha önceden kendisini himaye etmesi için ahitname aldığı Hûzistan Emîrinin yanına gitti. Fakat verdiği söze sadık kalmayan Hûzistan Emîri Akbörü b. Porsuk şehir girişinde onu tuzağa düşürerek esir aldı. Ardından da Sultan Mahmud'tan gelen emir üzerine idam ederek başını sultana gönderdi (İbnü'l Esir, 1985, C. 10, s. 442; Bundârî, 1999, s. 125-126; Öngül, 2018, s. 4). Dergüzînî ise yaklaşık 13 yıl daha devlet içerisindeki etkinliğini devam ettirdi. Sultan Mahmud ve Sultan II. Tuğrul dönemlerinde vezirlik yapan Dergüzînî, bir dönem azledilip onun yerine kardeşi Nasreddin getirilmişse de bir süre sonra Sultan Sencer'in emri ile vezirlik görevine tekrar getirilmiştir. Fakat 527/1133 yılında Sultan II. Tuğrul'u Sultan Sencer'e karşı kışkırtarak isyana teşvik etmesi onun bütün olayların sorumlusu olarak gösterilmesine ve idam edilmesine sebep oldu (Bundârî, 1999, s. 157-158; İbnü'l Esir, 1985, C. 10, s. 534,540-541; Köymen, 2017, s. 198,238; Tokan, 2018, s. 159; Öngül, 2018, s. 29-30; Sümer, 2012, C. 41, s. 341-342).

Önce Ali Bar b. Ömer'in ardından da Dergüzî'nin ölümü Fars bölgesinde yaşayan yerel halkın rahat bir nefes almasını sağlamıştır. Şebânkârelerin bu tarihlerden itibaren Fars bölgesine Irak Selçuklu hükümdarı tarafından bölgeyi idare etmesi için gönderilen şehzade ve atabeglere itaat ettiği tahmin edilmektedir. Selçukluların Fars Atabegleri için daha çok orduya destek kuvvet sağlanması amacıyla paralı askerlik yaptıkları zamanlar da olmuştur. Fars bölgesi Büyük Selçuklu İmparatorluğunun 552/1157 yılında inkırazının ardından Oğuzların Salur ya da Salgur⁴² adıyla bilinen boyunun hâkimiyetine geçti. Salgurlular her ne kadar Irak Selçuklu devletine bağlı görünse de bu bağlılığı sadece bölgedeki otoritelerine siyasi meşruiyet kazandırmak içindi. Zira Irak Selçukluları bölgeyi Salgurluların elinden almak için defalarca girişimde bulunmuş fakat bunu başaramamıştır. Şebânkâreler ise önceki dönemlerde olduğu gibi mevcut siyasi otoriteye itaat etmiş fakat olası bir iktidar boşluğunda bölge hâkimiyeti için mücadele etmekten çekinmemişlerdir. Bölgenin Salgurlu egemenliğine geçmesinin ardından da Salgurlu hükümdarlarına gerek iç savaşlarda gerekse Kirmân ve Hûzistan gibi komşu bölgelerle olan mücadelelerde askeri bakımdan destek sağlamaya devam etmişlerdir. Şebânkâreler Fars'ın daha çok kuzey kesimlerinde ve dağlık sağlam kalelerinde yaşadıkları için Şîrâz'da olası bir isyan ya da istila durumunda mevcut siyasi gücün savunma ya da saklanma amacıyla sığındıkları en önemli bölge olmuştur (Büchner, 1979a, C. 11, s. 370; Merçil, 1991, s. 30-31,45-46,57; Merçil, 2012, C. 36, s. 29-31).

SONUÇ

Ortaçağ tarihi kaynaklarının birçoğuna göre İran'ın Fars bölgesinin kuzey kesimlerinde yaşayan ve Kürt asıllı olduğu düşünülen Şebânkâreler, uzun bir süre çobanlık ve odunculuk gibi işlerle uğraşmış Deylemlilerin bölgelerini ele geçirdiği döneme kadar herhangi bir siyasi varlık gösterememiştir. Siyasi olarak varlıklarını ilk kez Deylemliler zamanında hissettirmeye başlayan bu kabile, özellikle bölgedeki iktidar sahiplerinin taht kavgaları ile meşgul olduğu kargaşa dönemlerinde bölge hâkimiyetini ele geçirmeye çalışmıştır. Bu durum Fars bölgesi ve özellikle Şîrâz'da Büveyhîler, Büyük Selçuklu İmparatorluğu ve Irak Selçuklu Devleti'nin hâkimiyeti süresince de aynı şekilde devam etmiştir. Fars bölgesindeki olası bir iktidar boşluğunu veya kargaşa ortamını fırsata çevirmek isteyen

⁴² Salgurlular, adını Oğuzların yirmi dört boyundan biri olan Üçoklar'a mensup olan Salgur ya da Salur ailesinden almıştır. Salgurluların atalarının Selçukluların kuruluş döneminde Amû nehri civarında yaşadıkları ve Cend Emîri ve Hârezm hâkimi Şâh Melik'e tabi oldukları rivayet edilmektedir. Salgurluların ilk atası olarak kabul edilen Salur yâda Salvur Tekele ve ona bağlı yaklaşık bin kadar aile Mangışlak'tan ayrılarak Horasan'a gelmiş ve Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'ın hizmetine girmişlerdir. Müstevfi, 1339, s. 501; Sümer, 1999, s. 150-151; Merçil, 2012, C. 36, s. 29; Merçil, 1991, s. 30-31).

Şebânkâreler bölgeyi hâkimiyetini ele geçirme arzularından hiçbir zaman vaz geçmemişlerdir. Özellikle bölgedeki hâkimiyetin büyük devletlerce el değiştirdiği dönemleri değerlendirme yoluna giden Şebânkârelerin Fars bölgesinde en etkili olduğu ve bölgeyi en uzun süre hâkimiyetleri altında tuttukları dönem ise bölgenin Büveyhîler'den Büyük Selçuklu İmparatorluğuna geçtiği dönem olmuştur. Sultan Alparslan'ın kardeşi Kavurd Bey ile olan mücadelesini fırsata çevirmek isteyen Şebânkâreler her iki tarafında siyaseten idare etmeye çalışmış ve her iki tarafı da bölgeden uzak tutmak adına girişimlerde bulunmuşlardır. Bir süre sonra bu durumu fark eden Büyük Selçuklu Sultanı Alparslan, veziri Nizamü'l-Mülk vasıtasıyla Şebânkârelerin lideri Fazlûye'yi yakalatarak hapsedmiştir. Hapis bulunduğu kaleden kaçmaya çalışan Fazlûye bunu başaramayınca kalede görevli askerler tarafından idam edilmiştir. Fazlûye'den sonra da bölgedeki faaliyetlerine devam eden Şebânkâreler, Sultan Melikşah'ın ölümünden sonra ortaya çıkan Selçuklu iktidar mücadeleleri süresince bölgede yine kısa süreli hâkimiyet kurmuştur. Büyük Selçuklularda bu mücadelelerden galip çıkan Muhammed Tapar, ülke sınırlarında otoritenin ve istikrarın sağlanması adına bir takım düzenlemeler yaptı. Bu düzenlemelerin en önemli parçalarından birini de dönemin en meşhur kumandanlarından biri olan Celâleddin Çavlı'yı küçük oğlu Çağrı'ya Atabeg olarak Fars bölgesine görevlendirmekle yapmıştır. Fars'a gelir gelmez devlet otoritesini sağlamak için sıkı tedbirler alan Çavlı kısa sürede bunu başarmış bölgede kendi hâkimiyetini kurmaya çalışan başta Şebânkâreler olmak üzere devlet otoritesine karşı çıkan bütün güçleri etkisiz hale getirmeyi başarmıştır. Hatta İbnü'l Belhî'nin kayıtlara göre Çavlı, sayısı 70 e varan kaleyi fethederek Selçuklu hâkimiyetine almıştır. Çavlı'nın sağlamış olduğu bu düzen uzun süre devam etmekle birlikte bölgeye gelen bazı hırslı ve bencil idarecilerin uygulamaları dönem dönem Şebânkâreleri isyanın eşiğine getirir de çok etkili olmamışlardır. Bununla birlikte Şebânkâreler mevcut idarenin olası savaş durumlarında bölgedeki askeri güce destek olmak için paralı asker olarak değerlendirildiği zamanlar da olmuştur.

EXTENDED SUMMARY

Iranian land has been a place that incorporated various ethnic communities since the ancient times. The Persian region that was situated in the middle and south parts of Iran surpassed the other regions due to its geographic, economic, and social opportunities. Thus, Persian region and the living centers which it included managed to attract the attention of humankind throughout all the periods of history and caused power struggles for the domination in the region. Although it seems that these struggles occurred between great states and empires, several large or small dynasties that were either local or immigrated from other regions

also got involved in these struggles. According to the results of our study, the Shabankara was one of the dynasties that took part in these struggles and tried to take advantage of the political vacuums in the region during the different stages of the middle ages. It is considered as a gap that there has not been an independent study on this dynasty up to now. Therefore, native and foreign works, particularly middle age primary sources related to our topic, mentioning the Shabankara were examined and evaluated. According to our findings, the Shabankara who had lived as small scattered tribes for many years started to increase their effect in the region after the Buyids lost their supremacy in the Persian state. Gathering around their legendary leader Fazluye, the Shabankara managed to take control over the state for a while; however, they could not stand against the Great Seljuk and had to retreat. During the following eras, this dynasty which aimed to take advantage of the throne struggles occurred in the Seljuk dynasty fought for years to take over the Persia completely; however, they never really managed to achieve that. The Shabankara who continued their lives having short and regional supremacy whenever there was political vacuum in the Persian state kept living as subjected to the Seljuks during the eras when there was political stability in the region. It continued both during the Great Seljuk era and during the İraqi Seljuks which was founded with the consent of Sultan Sencer and included the Persian state into its borders. The Great Seljuk era and the İraqi Seljuk era were determined as the timeframe for our study correspond to a very significant period of time regarding the settlement process of the Shabankara in the Persian region. By all means, the existence of the Shabankara in the Persian region continued in the following periods as well. However, we felt the need to limit the timeframe of our study in this way as we think that a comprehensive study should be done that will include especially the Salgur dynasty and the İlkhânid periods.

KAYNAKÇA

- Ayetî, A. M. (1346). *Tahrir-i tarih-i Vassâf* Tahran: Bünyad-ı Ferheng-i.
- Beyhakî, E. M. (2019). *Tarih-i Beyhakî* (Lugal, N. Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- Bosworth, C. E. (1968). the political and dynastic history of Iran World (A.D. 1000-1217). Boyle. J. A. (Ed.), *The Cambridge History of Iran Volume 5 The Saljuq And Mongol Periods* (p.1-203). Cambridge: United Kingdom at the University Press.
- Bowen, H. (1929). The last buwayhids. *Journal Of The Royal Asiatic Society Of Great Britain And Ireland*, 2, 225-245.
- Bundârî, (1999). *Zübdetü'n-Nusra ve Nuhbetü'l-Ustra* (Burslan K. Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- Busse, H. (2008). Iran under the Buyids. Frye, R. N. (Ed.), *The Cambridge history of Iran volume IV the period from the Arab invasion to Saljuqs* (p. 250-304). Cambridge: United Kingdom at the University Press.
- Büchner, V. F. Sâsânîler. (1979a). *İslam ansiklopedisi* (C. 10, s. 244-248). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Büchner, V. F. Şebânkâre. (1979b). *İslam ansiklopedisi* (C. 11, s. 369-371). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Ebü'l-Fida, (2017). M. İ. İ. *Ebü'l-Fida coğrafyası (Takvimü'l-büldan)* (Şeşen, R. Çev.). İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Eser, K. (1353) *Tarih-i baft-ı kadim-i Şiraz*, Tahran: İntişarat-ı Encümen-i Asar ve Mefahir-i Ferhengi Yay.
- Göksu, E. (2019). *Selçuklular muhteşem çağın mütevazı çocukları*. İstanbul: Kronik Kitap.
- Güner, A. (2001a). Büveyhî devlet adamlarının kitaba ilgileri ve kütüphaneleri. *D.E. Ü İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XIII-XIV, 35-63.
- Güner, A. (2001b). Kâkûyîler. *İslam ansiklopedisi* (C. 24, s. 219-221). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Güner, A. (1994). Ebu Kâlicâr. *İslam ansiklopedisi* (C. 10, s. 171-172). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Hâfız Ebrû, Ş. A. (1375/1999). *Cografyâ-yı Hâfız-ı Ebrû* (C. 1-3). Tahran: Ayine-i Miras Yay.
- Halaçoğlu, Y. (1995). Fersah. *İslam ansiklopedisi* (C. 12, s. 412). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Hekikat, A. R. (1376). *Ferheng-i tarih ve coğrafya-yı şehristanha-yı İnan*, Tahran.
- Huart, Cl. (1988b). Fersah. *İslam ansiklopedisi* (C. 4, s. 574). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Huart, Cl. (1988a). Ebu Kâlicâr. *İslam ansiklopedisi* (C. 4, s. 32-33). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Hüseynî, S. E.H.A. (1999). *Ahbârü'd-devleti's-Selçukiyye* (Lugal, N. Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- İbnü'l Belhî, (1921). *Farsnâme*, Strange, G. Le & Nicholson, R. A. (Ed.), London: Cambridge University Press.
- İbnü'l-Esir, (1985). *el-Kâmil fi't-tarih* (C. 1-12). (Özaydın A. Çev. vd.). İstanbul: Bahar Yay.
- İbn Havkal, (2014). *10. asırda islam coğrafyası* (Şeşen, R. Çev.). İstanbul: Yeditepe Yay.
- İstahrî, E.İ.İ. (2015). *Mesâlikü'l-memalik ülkelerin yolları değerlendirme-metin* (Ağarı, M. Çev.). İstanbul: Ayışığı Kitapları.

- Kafesoğlu, İ. (1988). Kavurd. *İslam ansiklopedisi* (C. 6, s. 456-459). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Kanar, M. (1998). *Büyük-Farsça-Türkçe sözlük*. İstanbul: Birim Yay.
- Köymen, M. A. (2017). *Büyük Selçuklu imparatorluğu tarihi, Cilt II: ikinci imparatorluk devri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- Köymen, M. A. (2001). *Büyük Selçuklu imparatorluğu tarihi, Cilt III: Alparslan ve zamanı*. Türk Ankara: Tarih Kurumu Yay.
- Köymen, M. A. (1979). Sencer. *İslam ansiklopedisi* (C. 10, s. 487-493). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Köymen, M. A. (1976). *Tuğrul bey ve zamanı*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Limbirt, J. (2004). *Shiraz in the age of Hafez the glory of a medieval Persian city*. Seattle: University of Washington Press.
- Merçil, E. (1991). *Fars Atabegleri Salgurlular*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- Merçil, E. (1989). *Kirmân Selçukluları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- Merçil, E. (2012). Salgurlular. *İslam ansiklopedisi* (C. 36, s. 29-31). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Merçil, E. (2009). Sipehsâlâr. *İslam ansiklopedisi* (C. 37, s. 259-260). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Mneymneh, H. (2021). *Büveyhîler devleti tarihi*. (Akarsu T. Arapçadan Çev.). İstanbul: Selenge Yay.
- Mukaddesi, M. A. (2015). *İslam coğrafyası (Ahsenü't-Takâsîm)* (Batur, A. Çev.). İstanbul: Selenge Yay.
- Müstevfî H. K. (1915). *Nuzhetü'l-kulûb*, Strange G. L. (Ed.), London: Cambridge University Press.
- Müstevfî H. K. (1339). *Tarih-i Güzîde*, (Nevâî, A. H. Neşr.). Tahran: Emîr-i Kebir Yay.
- Naskali, E. (2009). Sâsânîler. *İslam ansiklopedisi* (C. 36, s. 174-176). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Öngül, A. (2018). *Irak Selçukluları*. İstanbul: Çamlıca Yay.
- Özaydın, A. (2002). Kavurd Bey. *İslam ansiklopedisi* (C. 25, s. 73-74). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Özaydın, A. (2001). Muhammed b. Rüstem. *İslam ansiklopedisi* (C. 20, s. 567-568). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Özaydın, A. (2009). Sencer. *İslam ansiklopedisi* (C. 36, s. 507-511). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Özaydın, A. (1990). *Sultan Muhammed Tapar devri Selçuklu tarihi (498-511/1105-1118)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- Özgüdenli, O. G. (2015a). *Selçuklular tarihi 1 Büyük Selçuklu tarihi (1040-1157)*, İstanbul: İsam Yay.
- Özgüdenli, O. G. (2015b). Şiraz. *İslam ansiklopedisi* (C. 39, s. 182-184.) İstanbul: : Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Öztürk, M. (2019). *Irak Selçukluları devleti Atabegleri*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yay.
- Piyadeoğlu, C. (2003). Büyük Selçuklu emîri Atabeg Çavlı Sakavu. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 38, 37-59.

- Polo, M. (1903), *The book of Sir Marco Polo the venetian concerning the kingdoms and marvels of the east*, (Yule, S. H. & Yule, A. F. Trans. and Ed.) London: AMS Press.
- Râvendî, M.A.S. (1999). *Râhat-üs-sudûr ve Âyet-üs-sürûr* (Ateş A. Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- Sibt İbnü'l-Cevzî. (2011). *Mir'atü'z-zamân fi târihi'l-âyân*. (Sevim A. Terc. ve Değ.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- Şebânkâreî, M. A. M. (1363). *Mecmau'l-ensâb*. Tahran: Müessesesi-i İntişarat-ı Emîr-i Kebir Sipihr Matbaası.
- Strange, G. L. (2015). *Doğu hilafetinin memleketleri (Mezopotamya, İran ve Orta Asya) İslam Fetihlerinden Timur Zamanına Kadar*, (Eskikurt, A. & Tomar, C. Çev.). İstanbul: Yeditepe Yay. (Original work, published in 1995).
- Sümer, F. (1999). *Oğuzlar (Türkmenler): tarihleri, boy teşkilatı, destanları*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay.
- Sümer, F. (2012). Tuğrul I. *İslam ansiklopedisi* (C. 41, s. 341-342). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Şîrâzî, Z. E. A. (1310-1350). *Şîrâznâme* (Kerîmî, B. Neşr). Tahran: Ruşen Matbaası.
- Turan, O. (1980). *Selçuklular tarihi ve Türk-İslam medeniyeti*. İstanbul: Dergâh Yay.
- Tokan, Ö. (2018). Sultan Sencer dönemi (1118-1157) Selçuklu vezirleri. *Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 1, 1-9.
- Tokuş, Ö. (2020). Selçuklu damadı Ebu Kâlicâr Tâcûlmülûk Hezâresb ve faaliyetleri. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, XXII/(1), 199-213.
- Uygur, T. (2019). Emeviler döneminde Fars Bölgesi ve Şiraz şehri. *Tarih ve Gelecek Dergisi*, V/(1), 131-133.
- Yazar, N. (2011). Kirmân Meliki Kavurd Bey'in Büyük Selçuklu tahtını ele geçirme teşebbüsleri. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, X/(19), 221-237.
- Yazıcı, T. (1995). Erdeşîr. *İslam ansiklopedisi* (C. 11, s. 284-285). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Zambaur, E. R. V. (1927). *Manuel de Glenealogie Et De Chronologie Pour L'Histoire De L'Islam*. Hanovre: Librairie Orientaliste Heinz Lafaie.